

Loser, sjøfolk og en "Dandseværtinde"

– befolkningsutvikling og yrkesfordeling på Merdø

Hilde L. Austarheim

Denne artikkelen gir en framstilling av folketallsutviklingen og næringslivet i uthavna Merdø fra 1801 og litt inn på 1900-tallet. Hvor kom folk på Merdø fra og hva levde de av? I hvilken grad var de avhengige av de maritime næringene, og hvor viktige var de lokale ressursene? Var Merdø losenes øy? Hvem var tjenestejenter her ute, og hvordan klarte enkene seg?

Øysamfunnet blir beskrevet først og fremst ut fra folketellingene, blant annet med en oversikt over befolkningen fordelt på kjønn og alder og en oversikt over yrkesfordelingen. Til slutt vil også noen trekk i lokal-samfunnets sosiale strukturer bli trukket fram. Denne delen bygger også på min artikkel i Aust-Agder-Arv i 2011.

Befolkningen på Merdø

Bebyggelsen på Merdø utviklet seg på øyas lune nordside, mot Revesand på Tromøy og innseilingen til Arendal. I matrikkelen fra 1838 for Østre-Molands Præstegjeld hadde "Mærdøen" matrikelnr. 74, løpenr. 295-309, og samlet skyld utgjorde seks kalveskinn.¹ I matrikkelen fra 1889 for Tromø herred hadde Merdø gnr. 9, bnr. 1-22, og matrikkelskylden var da 4 mark og 5 øre, i gjennomsnitt 18 øre. De største eiendommene lå på østre Merdø, og her hadde det tidligere vært flere hus og eiendommer. Edeline Larssøn hadde den største eiendommen, bnr. 1 på 1 mark og 21 øre. Deretter fulgte naboeiendommene bnr. 3, som var Wrold Jørgensens eiendom, på 34 øre og bnr. 7, som var Jens Scholdbergs eiendom (tidligere Ole Wilhelm Halvorsen) på 32 øre. Eiendommene i Fram-Merdø var fra 20-24 øre, og Hans Ellef Andersen og Peder Jørgensen hadde to eiendommer, og også Wrold Jørgensen eide en eiendom på midtre Merdø. Kommunen eide skolejord og tollvesenet eide sin eiendom. På vestre Merdø var eiendommene fra 10-12 øre. Åtte eiendommer var under 10 øre. I 1891 var det 28 hus på

På brygga utenfor Merdøgaard omkring 1912. På denne tiden var det Edeline Larssøn (1834-1915) som bodde her. Det er hennes nevø Nils Peter Larssøn (1863-1958) og konen Elda, født Pedersen, og døtrene Elisabeth og Edel (helt til venstre), som er på besøk. Nils var kaptein på seilskuter som sin far Jacob Christian Larssøn i Brattekleiv, sin farfar Jacob Jacobsen Larssøn i Torjusholmen og sin oldefar Jacob Larssøn på Merdøgaard. Både Jacob Christian og faren Jacob bodde på Merdøgaard på sine eldre dager. På østsiden av sjøboden mot Wroldsens hus og sjøbod, ser vi oppdyrket og inngjerdet åker. Mange på Merdø utnyttet mulighetene til å drive litt jordbruk som tilleggsnæring. Foto fra Jacob Lund-Larssøns fotoalbum/AAM 1980. Fotografiet er retusjert av Tore Knutsen, AAKs.

Konfirmasjonsbilde av Erna Irene Terjesen (1912-1995), datter av Anton og Gjerta Johanne (Johanna) Terjesen. Erna var skredder som sin mor. Foto: Fotograf ukjent. Foto fra Randi Gundersen/AAs.

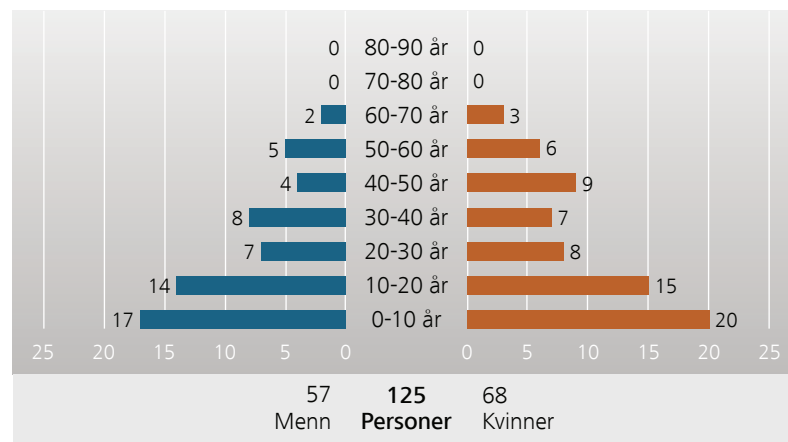
I 1801 var det 125 mennesker bosatt på Merdø i 25 hushold. Det var 11 flere kvinner enn menn. Barna og ungdommen fram til 20 år utgjorde de store gruppene. Det var flere kvinner enn menn i aldersgruppen 40-50 år. De eldste var færrest, og ingen var over 70 år.

Merdø, og flere av dem hadde hus på leid grunn. Flere byborgere, bl.a. Anders og Hans Dedekam, eide eiendommer på Merdø i perioder, da de ofte hadde hatt pant i eiendommene i forbindelse med lån.

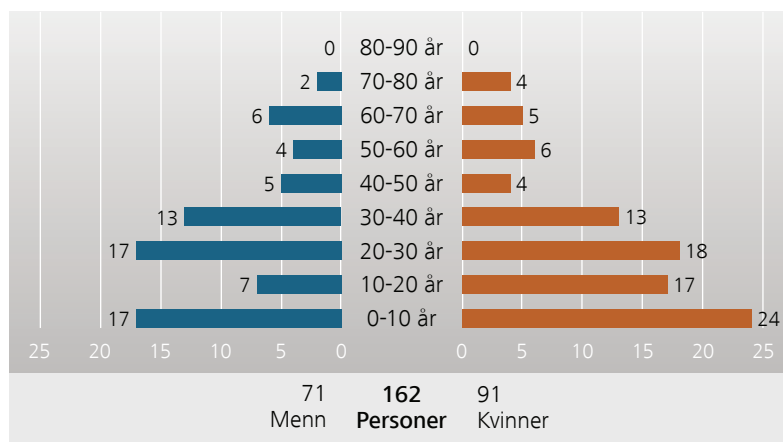
Rundt 1700 bodde det omkring 70 personer i uthavna Merdø. I 1801 hadde folketallet steget til 125 og i 1865 til 162, en 30 % økning på disse 65 årene. Deretter holdt folketallet seg jevnt på dette nivået til 1891, med sjøfart og losvirksomhet som de viktigste næringsveiene. I 1900 var folketallet på Merdø gått tilbake til 144, en tilbakegang på 10 % fra 1891. Rundt århundreskiftet var seilskutetiden i sluttfasen, noe som avspeiles i den begynnende tilbakegangen i folketallet i uthavna. Seilskutene ble etter hvert erstattet av damp- og motorskip, som hadde en annen teknologi, eierstruktur og også andre krav og muligheter når det gjaldt havneforhold. Næringsaktiviteten flyttet seg stadig til mer sentrale strøk. Uthavnene ble overflødige, og folketallet sank dramatisk. I 1910 var folketallet gått tilbake til 133.² Denne utviklingen fortsatte, og i 1930 var det bare 70 beboere på Merdø, det samme antallet som det var rundt 1700 eller omtrent halvparten av folketallet i 1900. Etter dette var folketallet i konstant tilbakegang, men øya blomstret opp i sommermånedene som ferie- og utfartssted.

Når det gjelder befolkningens sammensetning, var det en forskyvning fra flest kvinner i 1801 og framover til flest menn i 1891 og tilbake til flest kvinner omkring 1910. Det er ellers en markant nedgang av unge menn i 1875 og en nedgang av unge kvinner i 1891. Det dreier seg her om en såpass liten befolkning at en ikke kan trekke noen generelle slutninger ut fra dette. De eldre var alltid i mindretall, men rundt århundreskiftet ble den voksne befolkningen eldre. Antall barn var høyt i hele perioden 1801-1910.

Folketelling Merdø 1801

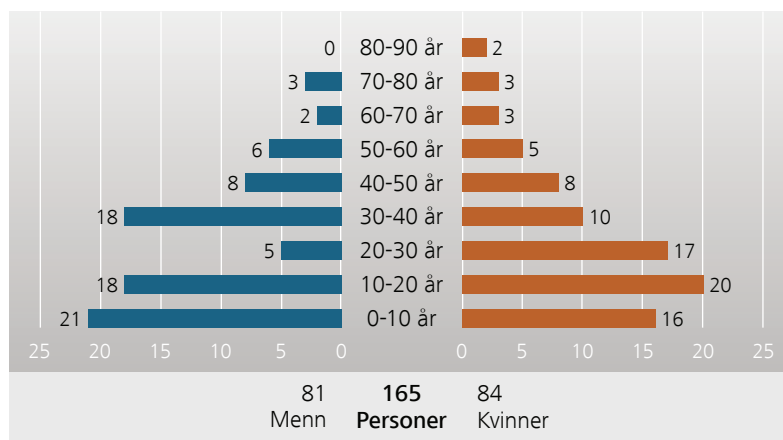

Folketelling Merdø 1865

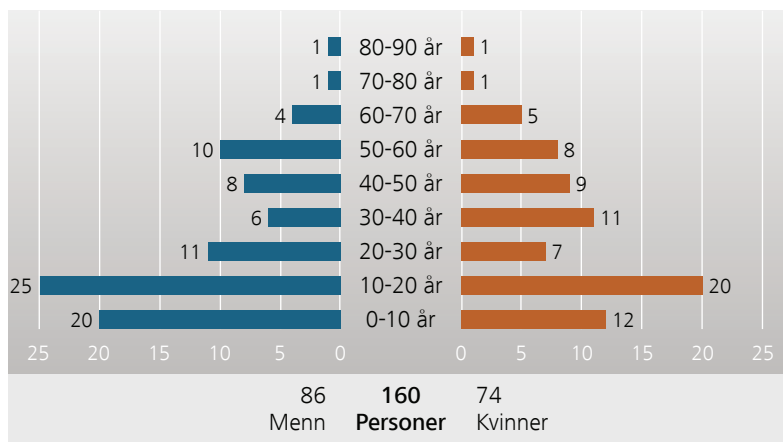
I 1865 bodde det 162 mennesker på Merdø, en vekst på 37 fra 1801 (30 %). Det var 20 flere kvinner enn menn. Det var flest barn, mange unge mennesker og få middelaldrende og gamle. Seks personer var mellom 70 og 80 år. I aldersgruppen 10-20 år var det bare sju gutter, mens det var hele 17 jenter. Det var 28 bebodde hus med 33 hushold. Der det var flere hushold i ett hus var det både den yngre generasjonen som hadde etablert seg med egen familie sammen med sine foreldre og andre losjerende.

Folketelling Merdø 1875

I 1875 var det 165 beboere på Merdø, en økning på tre fra 1865. Dette året var det bare tre flere kvinner enn menn. Antall menn i alderen 20-30 hadde gått sterkt tilbake, noe som samsvarer med få gutter i aldersgruppen 10-20 år ti år tidligere. Gruppen over 60 år var gått noe tilbake, men et par kvinner var mellom 80 og 90 år. De middelaldrende var blitt flere. Det var 27 bebodde hus med 29 hushold, det vil si en nedgang på ett hus og fire hushold i forhold til i 1865.

Folketelling Merdø 1891

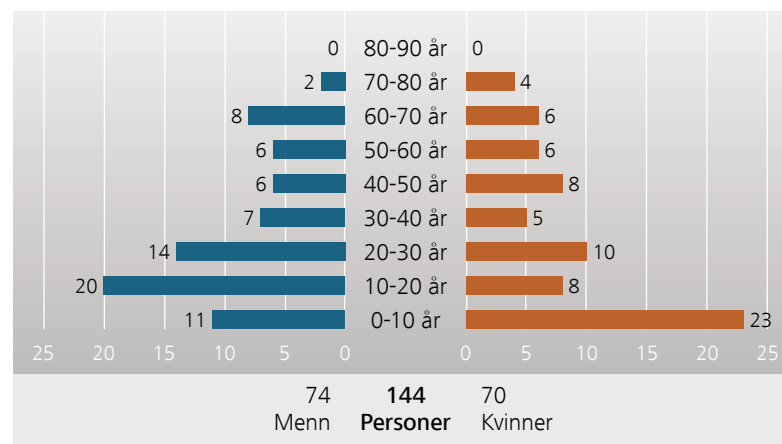

I 1891 bodde det 160 personer på Merdø, en nedgang på fem fra 1875. Antall menn hadde økt med fem, mens antall kvinner hadde sunket med ti. På dette tidspunktet hadde forholdet mellom antall menn og kvinner snudd; det var nå 12 flere menn enn kvinner. Den tydeligste endringen i forhold til den tidligere folketellingen er at antall kvinner i aldersgruppen 20-30 år hadde gått sterkt tilbake fra 17 i 1875 til sju i 1891. Det var bare fire personer over 60 år. Det var 28 bebodde hus med 33 hushold, ett hus og fire hushold mer enn i 1875.

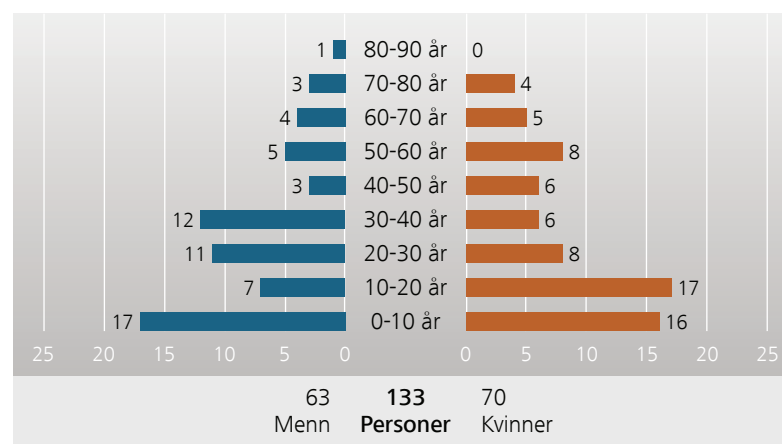
I 1900 bodde det 144 personer på Merdø, en nedgang på 16 personer i forhold til i 1891 (10 %). Dette var den første merkbare nedgangen i folketallet på Merdø. Det var på mannsiden tilbakegangen var størst, og de var nå bare fire flere enn kvinnene. De minste barna lå på samme nivå som tidligere, men det var langt flere jenter enn gutter. Det var en stor tilbakegang i aldersgruppen 10-20 år, fra 45 i 1891 til bare 28 i 1900, og spesielt når det gjaldt jentene, mens det var en liten økning i gruppen 20-30 år. I de øvrige aldersgruppene ser vi en jevn tilbakegang, mens antall eldre fra 60 år og oppover hadde økt betraktelig. Det var 26 bebodde hus med 28 hushold, en nedgang på to bebodde hus og fem hushold.

I 1910 hadde folketallet gått tilbake med 11 personer siden 1900, til 133. Nå hadde forholdet mellom kvinner og menn snudd igjen, og det var sju kvinner flere enn menn. Kvinnene var akkurat like mange som i 1900, så det var antall menn som var gått tilbake. Antall barn var fremdeles høyt. På samme måte som i 1865 var det bare sju gutter i alderen 10-20 år, mens det var 17 jenter. På neste alderstrinn var det derimot bare åtte kvinner, noe som samsvarer med den store tilbakegangen i antall jenter 10-20 år ti år tidligere. Antall personer over 60 år utgjorde på dette tidspunktet et betydelig innslag i det lille øysamfunnet i forhold til på 1800-tallet; åtte menn og ni kvinner. Én mann var over 80 år. Det var 25 bebodde hus med 27 hushold. Dette var en nedgang på tre hus, mens antall hushold var like mange som i 1900.

Folketelling Merdø 1900

Folketelling Merdø 1910

Hvor kom de fra?

Administrativt var Merdø en del av Tromøy. I 1837 var Tromøy sogn en del av prestegjeldet og kommunen Østre Moland, som også omfattet østre del av Arendal og Stokken. Kommunen ble delt i tre i 1878; i Tromøy, Barbu og Østre Moland. I folketellingsmaterialet blir det ikke skilt mellom dem som var født på Merdø, i Tromøy eller Østre Moland. Prosenttallene nedenfor vil derfor vise andel folk bosatt på Merdø som var født utenfor Tromøy eller Østre Moland på de ulike folketellings-tidspunktene, slik det er oppgitt i folketellingene.

I 1801 er det ikke opplysninger om hvor folk var født. Kirkebokmaterialet viser at mange av dem som slo seg ned på Merdø før dette tidspunktet kom fra Tromøy. Det gjaldt for eksempel skipper Wrold Pedersen og Gunhild Jørgensdatter på østre Merdø, som kom fra

Sandum, los Tønnes Aanonsen Brattekleiv og Inger Jensdatter Brecke og også los Jacob Didriksen som kom fra Revesand. Brødrene Jørgen og Anders Andersen hadde sin bakgrunn fra Sandum og Flademoen. Flere av eierne av Merdøgaard hadde tilknytning til Torjusholmen og Regevig, men også til Neskilen og Øyestad.

I 1865 var det i alt 40 personer av de 162 (25 %) som bodde på Merdø som ikke var født i Østre Moland. Halvparten av disse, hele 20 personer, var født i Øyestad, de aller fleste var koner og tjenestepiker. Tre personer var født i Arendal. Fra kystbyene i Telemark og Vestfold kom sju personer, bl.a. tollbetjenten og hans familie, et ektepar fra Holt, og to tjenestejenter. En av konene kom fra Kristiansand. Ellers fordelte det seg med én person fra henholdsvis Grimstad, Vestre Moland (Høvåg), Lillesand, Bergen og Sverige.³ I 1875 var det 22 personer (13 %) av 165 personer som var født utenfor Tromø sogn eller Østre Moland, langt færre enn i 1865. Seks personer var født i His (og tidligere Øyestad), seks i Arendal, to i Holt, én i Høvåg, én i Kristiansand og en tjenestepike kom fra Kviteseid. Familien i Tollboden kom fra Stavern og Porsgrunn.

I 1891 var det 32 av 160 personer (20 %) som var født utenfor Tromø eller Østre Moland, en økning fra 1875 og en nesten like stor

Merdø skole ca. 1902. Bakerste rekke fra venstre: Peder Just Tønnessen d.y., Magnus Christensen, Peder Tønnessen, Lorentz Just Tønnessen, Ivar Haaland, Anny Christensen, Kathrina Isaksen, Inga Holt, Helga Pedersen, Frida Toft Thorstensen og lærer Peder E. Haaland med sin yngste datter Ingrid på armen. Midterste rekke fra venstre: Arthur Michaelsen, Rolf Mikkelsen, Thomas Olsen, Sigvald Olsen, Agnes Holt, Christine Just Tønnessen, Thyra Terjesen, Sigrid Olsen, Ragnhild Haaland, Bertha Hansen og Dagmar Holt. Sittende foran fra venstre: William Michaelsen, Kristen Toft Thorstensen d.y., John Michaelsen, John Haaland, Dorthea Terjesen, Dagny Haaland, Ester Pedersen, Dorthea Isaksen og Laura Hansen.

Foto: P.P. Herdenberg, Christiania/AAks.

Noen av bostedene helt ute i skjærgården var også små kystgårder. Her ble åker og eng dyrket, tang samlet til gjødsel og husdyr føret gjennom vinteren. Her er fjøs og våningshus på Merdøgaard fotografert i februar 2011. Foto: Karl Ragnar Gjertsen, AAKs.

andel som i 1865. Ni av dem kom likevel fra nærområdet.⁴ Tre personer kom fra Agder for øvrig.⁵ Én person kom fra Modum, mens det var hele 11 personer som kom fra byene østpå. Av disse kom to fra Kristiania, og familien på seks personer i Tollboden kom fra Fredrikstad. Lærerefamilien besto av fem personer hvor alle var fra Hetland eller Kopervik i Rogaland.

I 1900 var det også 32 personer som kom utenfra Tromø/Østre Moland. Med et lavere folketall på 144 personer vil dette si 30 %, som var det høyeste i den undersøkte perioden. Mange kom fra steder i nærheten, både i Aust- og Vest-Agder.⁶ Lærerekteparet var fra Hetland og Kopervik. Åtte personer kom fra byer og steder østpå; hele fem fra Fredrikstad; den tidligere tollbetjentfamilien, én fra Kongsberg, én fra Jarlsberg og to fra Kristiania. På slutten av 1800-tallet var det flere fra Merdø som giftet seg med folk fra Barbu, og av disse var flere fra Sverige. Til Barbu var det stor innflytting på denne tiden. I 1910 var 28 av 133 på Merdø født utenfor Tromø sogn, det vil si 21 %, færre enn i 1900 og omtrent likt som i 1891.⁷

På Merdø var det en utpreget lokal befolkning i den undersøkte perioden, med bare enkelte innslag av folk som kom fra steder lengre borte. Det var særlig lærerfamiliene, tollfamiliene og en del koner og tjenestepiker som kom utenfra.

Yrkesfordelingen i folketellingene 1801-1910

Jonas Lie beskriver det lille samfunnet på Merdø med de ulike yrkesgruppene, og spesielt losens hjem, i sin roman "Losen og hans hustru" fra 1874:

Innsiden av Merdø danner den bekjendte Merdø nødhavn, et lite strandsted av fiskere og losere; og det var i en av sjømannsstuene der – et lite rødmalt hus, som han selv eide, med bislag foran inngangen og en potethave med et steingjerde bakom – at losen bodde.

I de små hvitmaltte vinduer stod et par geranier, og i stuen var alt påfallende nett og pusset. Der så halvt skibsmessig ut der inne, og man regnet da også i dagliglivet, som vanlig blant sjøfolk, helst døgn og skaffetid efter ettmål og glass. Over klaffebordet hang en lang kikkert; ovenpå hjørneskapet stod en del sjøkartruller, og i det andet hjørne et hollandsk slagur med en grønn gjøk på.

For å få svar på i hvilken grad Merdø var et samfunn av fiskere, losere og sjømenn, må vi inn i folketellingene og se på yrkesbetegnelsene.

Trekkspill på brygga i 1920-årene. Wilhelm Juell Jobsen d.y. til venstre. Bak på Pellebrygga er det flere kasser, kanskje til Tønnessens butikk. Foto fra Martin Solvang/AAks.

Styrmann Hans Ellef Andersen (1822-1885) var sønn av Jørgen Andersen og Birgithe Nielsdatter Jensen i Fram-Merdø. Foto fra Per Steffensen/AAks.

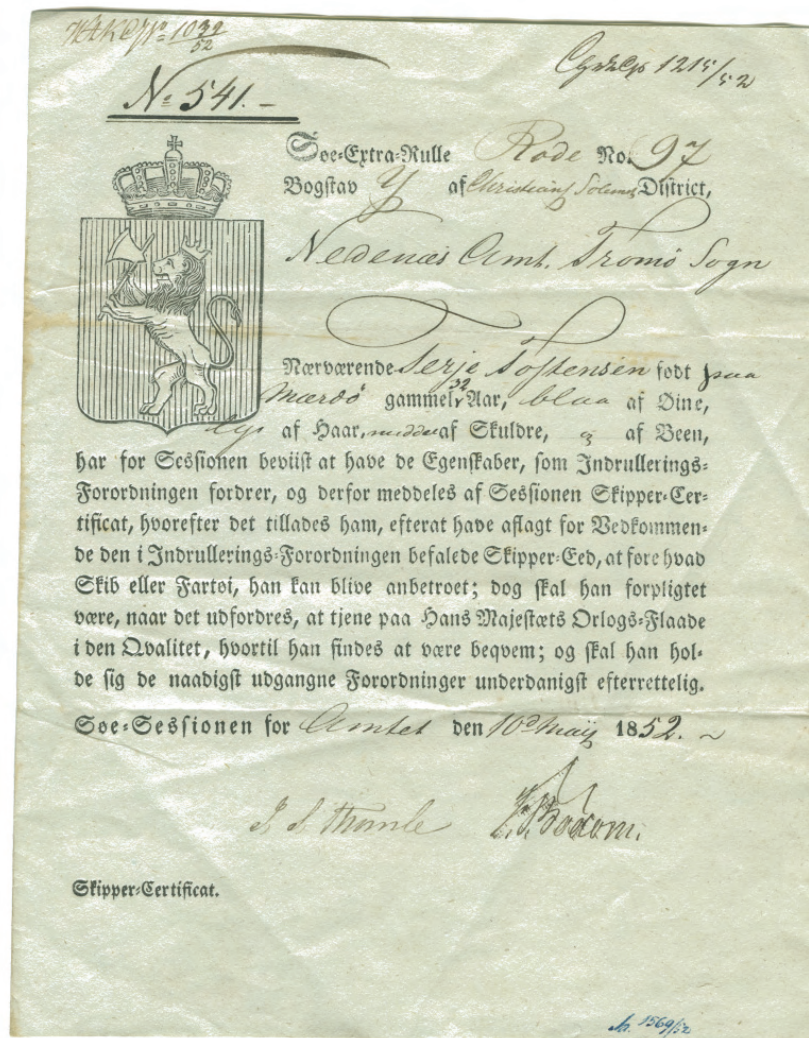
Befolkning, yrker og forsørgelse ut fra folketellingene 1801 -1910 for Merdø

	1801	1865 Hovedyrke	1875 Hovedyrke (biyrke)	1891 Hovedyrke (biyrke)	1900 Hovedyrke (biyrke)	1910 Hovedyrke (biyrke)
Menn:						
Sjøfolk	23 6 skipper 3 styrmenn 14 matroser	28 5 skipper 10 styrmenn 13 sjømenn	31 10 skipsførere 8 styrmenn 13 sjømenn	29 6 skipsførere 13 styrmenn 10 sjømenn	22 2 skipsførere 11 styrmenn 9 sjømenn	21 1 skipper 9 (1) styrmenn 11 sjømenn
Lostjeneren	7 inkl. en los- oldermann	11	11 8 faste losere 3 losdrenger	7 3 losere 4 losdrenger	8 3 kystlosere 5 losdrenger	7 3 kystlosere 4 losdrenger
Tolltjeneren	3	3	3	3	3	3
Skipsreder				2 (3)	2 (4)	
Formann i havnevesenet			1			
Lekterfører						2
Fraktfart				(2)	1 (1)	
Fiskere	1	2	4	5 (3)	2 (4)	7 (9)
Arbeid på fyr					2	1 (1)
Seilmaker			1			
Daglønner		1				
"Skoleholder"/folkeskolelærer	1	1		1	1	1
Jordbruk, gårdsbruk				(11)	(4)	3 (2)
Landhandler, fiskehandler				1	2	(1)
Voksne hjemmевærende sønner	1	3	1			
Pensjonister, eldre forsørgede			2*	1	1	1
Utleie av hus og jord		(5)	(3)	(4)	(2)	(3)
Poståpner						(1)
Maler, snekker, håndverksarbeid						2
Kvinner:						
Jordeier/gårdbruker, gårdsarbeid		1	1	2 (3)	1	4
Utleie av hus og jord		(1)	(1)		(1)	(1)
Giftede kvinner, "husmoder", "madam" (1900), kone (1910)	20	25	23	23	14	17
Voksne, hjemmевærende døtre/slektninger	3	17	20	14	7*	15**
Kvinnelige tjenestefolk	11	6	5	5	4	2**
"Sye og spinde", skreddere (også delvis forsørgede), tekstilarb., linsøm	1			3	3 (2)	1 (3)
Enker med dagarbeid	2					
"Ølsælgerske og Dandseværtinde", ølutsalg		1	(1)			
Fisker			(1)			
"Butikjomfru og husjomfru"					1	
"Fødselshjælperke"					1	
Losjerende kvinner		2				
"Føderådsjomfru", "Føderådsenke" eldre enker, underholdes, formue, pensjon ol	2	4	6	3	7	4
Enke "i fattige omstendigheter"	1					
Barn, forsørgede	49	57	56	61	58	42
Til sammen (= folketallet på Merdø)	125	162	165	160	144	133

* En av pensjonistene var tidligere skolelærer. ** De 15 hjemmевærende døtrene i 1910 omfatter fire jenter som står oppført som tjenestepike, men som bodde i foreldrehjemmet. Det er usikkert om disse arbeidet i eget hjem eller hos andre.

Sjøfolkene

Sjøfolkene utgjorde den største yrkesgruppen på Merdø i årene fra 1801 til og med 1910. Det høye antall sjøfolk hadde sin bakgrunn i at de aller fleste unge gutter reiste til sjøs, uansett om de senere fortsatte på sjøen, kom hjem og ble los eller gjorde noe helt annet. Til sjøs lærte guttene seg ferdigheter som de senere også brukte som los eller fisker. I 1801 var matrosene den største gruppen med hele 14 av i alt 23 sjøfolk. De aller fleste var unge gutter; de yngste var 16 år. Gjennomsnittsalderen var nesten 19 år. Her er også regnet med en familiemann, Thor Mortensen, som var 30 år og "Søefarende" uten noe mer beskrivelse av hva slags stilling han hadde. Det var bare tre styrmenn. En av disse, Ole Dahl, "Farer som styrmand og undertiden som matros". Gjennomsnittsalderen for styrmennene var 39 år. Skipperne var de eldste av sjøfolkene med en gjennomsnittsalder på 47 år. Det var hele seks

Christen Toft Thorstensen (1855-1897) var sønn av skipsfører Terje Thorstensen. Han ble styrmann, men døde tidlig og etterlot seg enke og barn på Merdø. Foto utlånt av Anne-Lise Toft Eddie.

Skippercertifikat for Terje Thorstensen (1820-1857) på Merdø utstedt 10. mai 1852, da han var 32 år gammel. Han døde fem år senere. Utlånt av Aslaug Thorstensen.

Mannskapet på *Carsten Boe* i Dover i England, da skuta skulle repareres. Kapteinen er Bernt Thorstensen (1855-1930) fra Merdø, sønn av Terje og Anne Marie Thorstensen. Skuta var en bark, bygd i 1876 og ble innkjøpt fra New York i 1886. Bernt emigrerte i 1903 til Amerika og bosatte seg i New Haven, hvor han jobbet som lekterfører, maler og fyrbetjent sammen med sin svoger fra Merdø, Jørgen Tønnessen. Foto utlånt av Stiftelsen Kløckers hus, Arendal.

skippere i 1801. Den eldste av dem, Jacob Larssen på Merdøgaard, var ”nu uden employ”. Disse aldersforskjellene avspeiler karrierestigen til sjøs, hvor en startet som ung førstereisgutt, jobbet på dekk som jungmann og matros, og etter hvert kvalifiserte noen seg ved å ta eksamen som styrmann og skipper.

I 1865 var det gode tider for sjøfartsnæringen etter at den internasjonale handelen var sluppet fri, etter opphevelsen av Englands navigasjonsakt midt på 1850-tallet. Sjøfarten opplevde en eventyrlig ekspansjon både i omfang, tekniske nyvinninger og på nye verdensomspennende markeder. Dette varte fram til en stagnasjons- og nedgangsperiode fra midten av 1870-årene. Det offentlige satset mye på sjøfartsnæringen på denne tiden gjennom lovverk, utdanning og tiltak for å bedre sjøsikkerheten. Arendal var på denne tiden en ledende sjøfartsby med store formuer og et blomstrende næringsliv.

Folketellingen for 1865 oppgir bare hovedyrker, og oppgir hele 28 sjøfolk på Merdø av i alt 49 voksne menn. Av sjøfolkene var 13 gitt en uspesifisert betegnelse som ”sømand”, 10 av dem var styrmenn og fem skipper. Gjennomsnittsalderen for skipperne var 41 år, for styrmenn-

nene litt over 30 år og for sjømennene for øvrig ca. 28 år. Skipperne, og særlig styrmennene, var blitt yngre, mens matrosene var blitt eldre. Fram til 1875 hadde det skjedd små endringer når det gjaldt yrkesfordelingen. Sjømennene var fremdeles den dominerende yrkesgruppen med 31 personer, en liten økning fra 1865. Det var hele ti skipsførere, åtte styrmenn og 13 dekksgutter, matroser og lignende. Gjennomsnittsalderen for skipsførerne var 39 år, styrmennene 34 år og de underordnede sjømennene 16 år, det vil si en enda yngre sjømannsstand enn ti år tidligere. De store endringene i forhold til 1865 besto ellers i at antall skipsførere hadde økt betraktelig, fra fem til ti og at de underordnede sjømennene var mye yngre enn ti år før. Ingen var over 20 år og gjennomsnittsalderen var 12 år yngre enn i 1865. Sjømennene som var til sjøs på tellingstidspunktet seilte til New Orleans, New York, England, "Vestindien", Skottland, Messina og svært mange var "Paa Veien til Amerika".

Sjøfolkene var fremdeles den dominerende yrkesgruppen i 1891. De utgjorde 29 personer, omtrent på samme nivå som tidligere. Skipsførerne var færre enn i 1875, og de var gjennomsnittlig ni år eldre enn i 1875. Styrmennene utgjorde den største gruppen av sjømenn, hele 13, fem flere enn i 1875. Gjennomsnittsalderen deres var 33 år, på samme nivå som tidligere. De yngste sjømennene arbeidet på dekk som matros, lettmatros, jungmann og dekksgutt. Disse utgjorde ti personer, tre færre enn i 1875. Gjennomsnittsalderen her var ca 20 år, fire år eldre enn de unge matrosene i 1875.

Bernt Thorstensen (1855-1930) var Christen Toft Thorstensens tvillingbror. Han reiste også til sjøs, ble skipsfører og utvandret til Amerika. Foto utlånt av Anne-Lise Toft Eddie.

Lord Dufferin var opprinnelig en fullrigger som ble rigget om til bark. Den ble bygd i 1846 i Quebec og innkjøpt i Liverpool. I årene 1866-1889 var rederen T. Thommesen & Søn, og fra 1889 var den eid av M.B. Nielsen, Sandvigen, Nicolay Olsen med flere. I 1898 ble den solgt til Helsingborg. Jens Jahnsen på østre Merdø var fører i årene 1889-1898, da flere fra Merdø var mannskap ombord. Foto: Fotograf ukjent. AAKs billedsamling.

Clemmet Christian Hansen (1860-1845) reiste til sjøs som ung gutt og var stuert ombord i *Lord Dufferin* i 1891. I perioder hvor han var hjemme på Merdø drev han fiske som sin far, Hans Martin Hansen.
Foto fra Bjarne Ruud Hansen/AAks.

Christian Juel Pedersen (1882-1964) som matros i Horten på skipet *Eidsvold*, antakelig på slutten av 1890-tallet. Christian var sønn av los Carl Severin Pedersen og Mathilde, født Andersen. Han var med faren i losbåten og ble selv los på Merdø.
Foto: Wilh. Wittusen, Horten.
Foto fra Grethe Biering/AAks.

Alle som var ute og seilte på tellingstidspunktet, som var 2. og 3. januar 1891, var ombord i arendalsskuter. Fire av sjøfolkene var på samme skute, *Lord Dufferin*, som var i Skottland. To av dem som var ombord dette året var naboer; skipsfører Jens Jahnsen og stuert Clemmet Christian Hansen på østre Merdø. Den tredje var den 21 år gamle 2. styrmannen Daniel Kristian Jobsen, og den fjerde var den 16 år gamle dekksgutten, Johannes Andreas Hansen, sønnen til tollbetjenten. Når vi ser hvor sjøfolkene på Merdø seilte i 1891, ser vi både den forholdsvis nære trelastfarten, men også reisemål i fjernere farvann. *Pierre* var også i Skottland, *Karoline* var i Nordsjøen, *Snefrid* var på reise fra Arendal til Port Natal, *Alkor* var i Mexico, *Prospect* var i New Zealand, *Fermika* var i Lisboa, *Dafne* var i Rotterdam og *Arlington* var på reise fra Arendal til Marseilles. I tillegg var en av styrmennene på reise fra Buenos Aires til New York og en kaptein var i Atlanterhavet, på vei fra Wilmington til New York.

Det var Isak Edvard Andersen (født 1857 i Arendal) som var 1. styrmann ombord i briggen *Alkor* av Arendal. Han var i Mexico i 1891. *Alkor* var bygd i 1872 på T. Thommesen og Smiths skipsverft på Havstad, og reder var T. Thommesen & Søn i årene 1873-1912. Hvordan en slik reise kunne gå for seg får vi vite litt om i arkivet etter *Alkor*, fra 1890-91: Skuta gikk mye til England med trelast og tilbake med kull. I 1891 var Chr. Jørgensen skipper. I desember 1890 hadde skuta reist fra Barbados til Progreso i Mexico, fra Falmouth til Rotterdam i april 1891, videre til Arkangelsk og videre til Cardiff. Herfra brukte skuta 49 dager til Sevanilla, hvor den ankom den 10 november 1891. Skipperen skrev hjem til rederen: "... min Lykkelige ankomst hertil den 10de om Aftenen, efter 49 dagers reise fra Cardiff, vi havde 3 Uger til Madeira Modvin Næsten Daglig og Til dels Urolig vejr. Dagen efter ankomsten hertil maatte jeg Bogsere længere ind i Havnen om vinden ikke tillod at seile." På denne tiden var kommunikasjonene vanskelige. Skipper Jørgensen forteller at han må sende brev til Colombia, noe som tok 3-4 dager, og telegram derfra. Det var heller ikke norsk-svensk konsulat her. Også andre veien gikk det tregt, og skipperen ventet på brev fra rederiet: "Imødesende Deres Venlige Underretning med hensyn til Fartøiets videre Bestemmelse forbleven jeg Deres med Høiagtelse ærbødigst Chr. Jørgensen." Den 2. desember holdt de fremdeles på med lossing og å ta inn ballast, og skipperen hadde ennå ikke hørt fra rederiet. Den 8. desember går det fram av brev at telegrammene var blitt borte, og skipperen bestemte seg for å gå til Jamaica. Etter en tre dagers reise kom de til Kingston. På turen hadde de hatt storm og mistet en klyver, ellers var alt i behold. Videre gikk turen igjen til Progreso, hvor de ankom 7. januar 1892.⁸

I likhet med folketallet på Merdø generelt, hadde også antall sjøfolk

Christen Andersen (1878-1960) sittende foran, sammen med tre kamerater, da de var i marinen i Horten på 1890-tallet. Christen var sønn av Hans Ellef og Sigrid Andersen. Christen ble styrmann og skipsfører, senere fisker og fyrvokter på Torungen fyr.
Foto: Wilh. Wittusen, Horten. Foto fra Martin Solvang/AAks.

gått tilbake, med hele sju personer i 1900. Dette året var det styrmennene som var den største gruppen blant disse, mens det bare var to skipsførere. Av de underordnede sjøfolkene var det sju matroser og lettmatroser, én jungmann og én kahyttsgutt. Gjennomsnittsalderen for skipsførerne var 50 år, styrmennene 30 år og de underordnede sjømennene 25 år. I 1910 var det lite endringer, og antall sjøfolk hadde bare gått tilbake i takt med nedgangen i folketallet.

Antall sjøfolk var på sitt høyeste på Merdø i 1875, med også en stor andel skipsførere, da det var gode tider for sjøfarten. På dette tidspunktet var også gjennomsnittsalderen for alle kategoriene sjøfolk mye lavere enn årene før og etter. På slutten av 1800-tallet gikk flere skuter i trelastfarten Østersjøen-Nordsjøen fra mars-april til vinteropplag hjemme. Mange kombinerte derfor sjømannsyrket med fiske. Antall sjøfolk avtok rundt 1900, og det var bare to skipsførere på Merdø dette året og én i 1910. På denne tiden foregikk overgangen fra seilskip til dampskip.

Losutkikken på Merdø i 1920-årene.
Foto fra Martin Solvang/AAks.

Arnt Gunerius Olsen på Regevig gård (1817-1904), Johanne Jørgensdatter (1815 -1896) og deres datter Anne Johanne (1858-1934). Johanne Jørgensdatter var datter av los Jørgen Jacobsen på Merdø.
Foto fra Kirsten Thorstensen/AAks.

Losene

Losene på Merdø var mange, de utførte en livsviktig funksjon for skips-trafikken, og de hadde sitt arbeid på denne strategisk beliggende øya. Losene var som oftest lokale folk. De ble opplært fra barnsben av, så de ble godt kjent i farvannet og kunne manøvrere båter under vanskelige forhold. De ble ofte losdrenger og senere loser sammen med sine fedre eller andre slektninger etter en periode til sjøs. Losene måtte ha godkjent loseksamen, og de var ansatt i losoldermannsskapet som ble etablert i 1720. De tok betaling direkte fra skutene, holdt selv båt og betalte selv losgutten.

Det var bosatt sju loser på Merdø i 1801, og en av dem var losoldermann Søren Hansen. Losenes gjennomsnittsalder var litt over 45 år. Søren Hansen og Jacob Didriksen, som begge var i 60-årene, hadde med sine sønner, Michael Sørensen og Didrik Jacobsen som var i 30-årene. En annen ung lossønn fra Merdø var Jens Taarup (Tønnessen d.e.).⁹ I tillegg var brødrene Ole Pedersen på 50 år og Søren Pedersen på 40 år loser i 1801.¹⁰ I 1865 var det 11 loser her, og alle hadde samme betegnelse; "Lods". Deres gjennomsnittsalder var 51 år. Losene hadde også på dette tidspunktet et solid innslag av eldre, erfarne menn i 60-årene. Dette var Wrold Jørgensen, brødrene Tønnes og Jacob Jensen, Peder Rasmussen og Jens Mikkelsen. Alle disse, unntatt Peder Rasmussen fra Torjusholmen, var fra gamle losfamilier på Merdø. Alle hadde også med sine sønner, unntatt Wrold Jørgensen. Hans sønner på Merdø ble ikke loser, men hans søskenbarn, Halvor Severin Olsen på 43 år, var los her.

I 1875 var det fremdeles 11 personer i lostjenesten på Merdø, åtte faste loser og tre losgutter. Gjennomsnittsalderen på de faste losene var nesten 63 år, det vil si 12 år eldre enn i 1865. Losguttenes gjennomsnittsalder var på 36 år. Seks av dem som var loser i 1865 var fremdeles "fast Lods" på Merdø i 1875. Peder Rasmussen på 75 år og Wrold Jørgensen på 70 år utgjorde veteranene. Jacob Jensens sønn Peder S. Jacobsen, Peder Rasmussens sønn Niels Pedersen og Henrik Christensen fra Sandvigen, som var inngiftet i Tønnessen-familien, var i 50-årene, i tillegg til tidligere skipper Fredrik Jobsen, som også var kommet til som fast los. Den 45-årige sønnen til Tønnes Jensen, Jens Taarup Tønnessen d.y. var nå den som førte denne losfamiliens tradisjoner videre. Peder Rasmussen hadde også to sønner til og en svigersønn i lostjenesten som losgutter, Johan Rasmus og Carl og Rikard Hansen. Etter at Jens Mikkelsen og to sønner druknet i 1865, var det sønnen Jens Torup Jensen (Mikkelsen) som fortsatt som los.

I 1891 hadde antallet i lostjenesten på Merdø gått ned fra 11 til sju; tre fast ansatte loser og fire losmenn/losdrenger. Dette var den største

nedgangen både når det gjaldt det totale antallet i lostjenesten og i antall faste losere på Merdø, som var redusert fra åtte til tre. Losenes gjennomsnittsalder i 1891 var 54 år, og losdrene 50 år. Det var forholdsvis færre i 60-årene, flere i 40- og 50-årene og ingen i 30-årene. De tre faste losene var brødrene Niels og Carl S. Pedersen og Jens Torup Jensen (Mikkelsen). Brødrene til Jens Torup, Ole og Jacob var kommet til som losdrene.

Lostjenesten i 1900 besto av i alt åtte; tre kystlosere og fem losdrenge/losgutter, hvorav én, Ole Jensen, hadde dette som biyrke ved siden av skipsrederi. Både kystlosenes og losdrengenes gjennomsnittsalder var sunket til henholdsvis 49 år og 37 år. Som ny kystlos var Jens Torup Jensens sønn kommet til, den 28 år gamle Jens Mikkelsen Jensen. Også blant losdrene var det fornyelse, men alle kom fra losfamilier; Peder K. Jacobsen, avdøde los Peder S. Jacobsens 30 år gamle sønn, Joakim Pedersen, sønn av Niels Pedersen, og den 18 år gamle Christian Juel Pedersen, som var "lodsgutt med Faderen", Carl S. Pedersen. Jens Torup Mikkelsen var fremdeles aktiv los sammen med sin sønn, Jens Mikkelsen. Jens Torup Mikkelsens bror, Ole Jensen, var fremdeles

Losskøyte. Maleri av Emil Rummelhoff
1928.

Utlånt av Tor Rener-Larsen.

Foto: Tore Knutsen, AAKs.

Losskøyte nr. 112 utenfor Merdø rundt 1920. Skøyta var bygd i Risør i 1902, eid av los Carl Severin Pedersen på Merdø, som igjen solgte den til sin sønn los Christian Juel Pedersen i 1912. De to ombord er Christian Juel Pedersen (til venstre) og hans søskenbarn los Joakim Pedersen. Christian hadde tidligere vært losgutt med sin far. Joakim hadde vært losgutt både med sin far, los Niels Pedersen, og med onkelen. Bak ses fra venstre sommerhuset Melleren, Wroldsens hus, et gliimt av Merdøgaard, Østerøen (Alma og Jens Mikkelsen Jensens hus) og Stangs sommerhus (tidligere Hansens hus) med lys panel og med ny veranda. Øst for Melleren, på stranda bak losbåtens seil, ligger Tønnessens saltebu, som nå er borte. Foto fra Grethe Biering/AAks.

losdrenng i tillegg til at han drev skipsrederi sammen med sin bror, Jacob Edler Jensen. Jacob hadde imidlertid byttet ut jobben som losdrenng med å seile som styrmann. I 1910 var det sju i lostjenesten, tre var kystloser og fire var kystlosdrenng med gjennomsnittsalder på henholdsvis 48 og 43 år. Carl Severin Pedersen på 71 år var nå veteranen blant losene, sammen med losdrenng Jacob Edler Jensen på 72 år. Jens Mikkelsen Jensen og Joakim A. Pedersen var også kystloser, begge i 30-årene. Jens' bror Julius var kystlosdrenng. Det var også Peder Nilssen, som var sønn av Niels Pedersen, og som drev som fisker og styrmann ved siden av. De to brødrene Jensen hadde byttet yrker siden 1900; nå var det Jacob som var losdrenng og fisker, mens Ole bare drev med fiske.

Losene på Merdø på 1800-tallet og inn på 1900-tallet besto av fire losslekter og noen få andre loser. Antall loser ble kraftig redusert i perioden 1875-1891, både totalt og antall faste loser. Losenes gjennomsnittsalder i perioden 1801-1875 var stigende, rundt 45-63 år, og deretter synkende, til 48 år i 1910. Losdrenngenes gjennomsnittsalder var stigende fra 36 år i 1875 til 50 år i 1891, og deretter ned igjen til 37 år i 1900 og litt opp igjen i 1910. Helt inn på 1900-tallet arbeidet noen av losene til de var over 70 år.

Tollerne

Under tollstedet Arendal lå tollstasjonene Merdø og Kjørvik. ¹¹ Staten eller "Hans Majestæt Kongen" kjøpte en eiendom "med Huuser og Herligheder" av Aase Christine Stæhr på Merdø i 1794 for 599 riksdaler. Hun hadde kjøpt en eiendom med hus for 294 riksdaler etter at hennes mann Christen Jensen Stæhr døde i 1791. ¹² Staten solgte imidlertid dette huset igjen i 1807 til Anders og Hans Dedekam og kjøpte et annet hus på auksjon. Dette må være det huset som vi i dag kjenner som Tollboden.

Undertollstasjonene var bemannet med en tollbetjent eller undertollbetjent og rorskarer. ¹³ En rorskar, tidligere kalt "røyert", hadde patruljetjeneste til sjøs, såkalt kryssing. De holdt også utkikk fra land og etablerte utkikksposter. Deretter oppsøkte de skipene som kom mot land, ble satt ombord og klarerte lasten før skipene seilte inn til hovedtollstedet i Arendal for videre ekspedisjon. ¹⁴ Tollerne hadde egne toll-

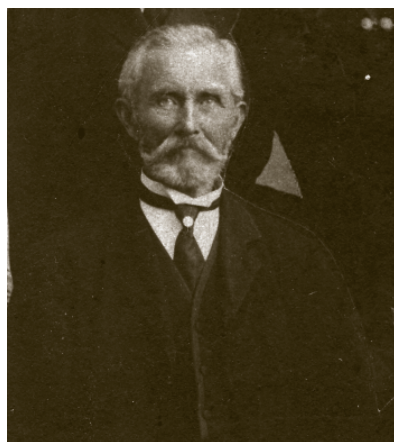
Utsikten fra Vestre Valen mot Tollboden og Galtesund. Bak fra venstre Hisøy, Arendal og Tromøy. Foran fra venstre Loshuset til familien Jensen/Mikkelsen og Christensens hus med uthus. Foran uthuset ses så vidt det tidligere Ole Jensens hus (bnr. 26) med påbygd veranda, som ble brukt som feriested. Tollboden ble nedlagt i 1960 og fredet i 1962. Etter dette ble den brukt til feriehjem. Bak Tollboden med hage i øst og mot sjøen.

Foto: P.M. Danielsen/AAks.

"Med kørva under armen". Tonny Knudsen og datteren Lillian med klesvask på Løkka ved Tollboden i 1930-årene. Tonny var gift med tolleren Trygve Knudsen, og familien bodde i mange år på Tollboden. På "Løkka" var det frukttrær, og den ble brukt til klestørk. Da Tollboden ble solgt, ble "Løkka" frasolgt til nabohuset. Foto fra Ivar Bollmann Pedersen/AAks.

Trond Knudsen (1836-1925) fra Holt fotografert omkring 1910 (utsnitt). Trond var først sjømann, deretter leid tollrorskar, og fra 1869 var han tollrorskar på Merdø, fast ansatt fra 1870. Han overtok huset Kamperhaug på vestre Merdø etter tollrorskar Niels Olsen. Se hele bildet av familien Knudsen i Aust-Agder-Arv 2009, s. 73. Foto fra Ivar Bollmann Pedersen/AAks.

flagg, tolltegn eller legitimasjon, og de var pliktige til å bære uniform fra 1859. Også tollerne måtte selv holde båt.¹⁵

I 1801 var Hans Leirdal Rose (1746-1815) fra Land tollbetjent på Merdø og bodde i Tollboden med sin familie. Han var gift med Anne H. Therup, og de hadde en datter på seks år, Wenche Christiane, og en tjenestepike. Hans Leirdal Rose var utdannet jurist. Etter sin periode i Arendal og Merdø ble han overtollbetjent i Ålborg og i 1809 taksør i Bergen. Av fadderlisten i datterens dåp i 1795, kan vi se at "Visiteur Rose" og hans "Madme Anne" hadde velstående skipskapteiner, flere av dem knyttet til familien på Merdøgaard, som sin omgangskrets. Cornelius Tønnesen (1773-1839)¹⁶ var "røyert" (rorskar) ved Tollboden fra 1895, og også i 1801. Han var da 27 år, ugift og bodde hos sin mor, enken Inger Jensdatter. Senere ble også hans sønn, Tønnes Corneliusen, tollrorskar på Merdø og i Sandvigen. Ole Engebrigtsen¹⁷ på 31 år var også røyert i 1801 og bodde i et annet hus. Han var enke-mann med to sønner på 16 og 14 år.

I 1865 var det den 39 år gamle Johan Anfindsen (1828-1878) fra Fredriksvern (Stavern) som var tollbetjent på Merdø. Rorskarene var Niels Olsen på 59 år og Job Frich, som var 79 år gammel. Anfindsen var fremdeles tollbetjent på Merdø i 1875. Tollrorskaren Gunder Elias Gundersen hadde et hus i nærheten av Tollboden (bnr. 11) i 1875, hvor også hans kollega Trond Knudsen bodde. Gundersen hadde tidligere vært sjømann, senere innleid tollrorskar på Merdø fra 1869 og

Tollbetjentfamilien. Tollbetjent Harald Oskar Holt (1886-1965) og hans søsken, foran fra venstre: Emmely, Erna, Randi, Dagmar, Gerda. Bak fra venstre: Harald Oskar, Agnes og William.

Foto utlånt av Solveig Holt.

Utenfor loshytta på Vestre Valen i 1930-årene. Bak står toller Trygve Knudsen (født 1887), og hans kone Tonny er nr. 2 fra høyre.

Foto fra Ivar Bollmann Pedersen/AAks.

fast ansatt fra 1870. Han flyttet videre til Borøya, hvor han fikk stilling som undertollbetjent.¹⁸ Både Niels Olsen, Job Frich og Trond Knudsen, som alle kom utenfra, slo seg ned på Merdø for godt.

I 1891 var det Hans Martin Hansen (1838-1894) fra Fredrikstad som var tollbetjent og bruker av litt jord. Han var 53 år gammel og hadde tidligere vært skipsfører og innleid kryssbetjent i Fredrikshald (Halden). På Merdø var han undertollbetjent fra 1879 og tollbetjent fra 1882.¹⁹ Trond Knudsen var i 1891 tolloppsynsmann og eier av jord. Han hadde kjøpt huset Kamperhaug i nærheten av Tollboden av Niels Olsens enke, Ingeborg. Johannes Nilsen Holt var tolloppsynsmann av 2. klasse. Han var 28 år gammel og fra Kristiania. Han var familielosjere i nabohuset til Tollboden, hos Christen Christensen, og var en bror av tollbetjenten som senere kom til Merdø, Oskar Nilsen Holt (født 1861 i Kristiania). Han var "Udhavnsbetjent" i 1900 og hadde vært ansatt i Tollboden i Arendal fra 1884. Trond Knudsen var da blitt forfremmet til "Toldopsynsmand av 1ste Klas.", Daniel Frich Jobsen på 30 år, sønnen til Gustav Frich Jobsen i Fram-Merdø, var "Toldopsynsmand av 2den Kl." I 1910 var Jens Østrem uthavnsbetjent, mens Trond Knudsen og Harald Holt var tolloppsynsmenn.

På Merdø var det alltid én tollbetjent og to rorskarer, eller tolloppsynsmenn. Tollbetjenten bodde i Tollboden, mens rorskarerne bodde privat, både i leide og egne hus. De som jobbet i tollvesenet kom som regel utenfra, og flere av dem slo seg ned på øya for godt.

Fiskerne

Et gammelt fotografi av den midtre bebyggelsen på Merdø med sjøboder og brygger. Vi ser både steinbrygge og bolverk med stein oppi med trebrygge oppå og mellom. Helt til venstre Hermansens hus (tidligere Fredrik Jobsens hus). Oppå heia mot losutkikken på Vestre Valen ses fra venstre Peder og Louise Nilsens hus, Theodor og Antonia Michaelsens hus og Justs hus (med tilbygg). Bryggemiljøet var i daglig bruk med vedstabler, klippfisk som henger til tørk og to kvinner som jobber med fisken.

Foto: Fotograf ukjent. AAKs bildesamling, Neg. 19419.

Fisket var viktig på Merdø på tross av at næringen ikke hadde så mange representanter i yrkesstatistikken før i 1910. Mange sjømenn drev fiske som binæring, eller bare til eget bruk, i perioder når de var hjemme. Sjømennene som seilte med skuter som lå i vinteropplag brukte ofte vinterhalvåret til fiske. Rettighetene til laksefisket var fra gammelt av knyttet til eiendommene, mens annet fiske var fritt for alle.²⁰ Mange fisket torsk med snøre eller pilk, og hele familier deltok i videreførelsen til klippfisk.²¹ Torsken ble vannet ut, saltet og tørket til klippfisk, slik vi ser det på gamle bilder fra Fram-Merdø. Mye gikk til egen husholdning, men noe ble også solgt under navnet "Arendalsklippfisk". Dette fisket utenfor Tromøy sluttet i 1884, mens dorging av makrell i Nordsjøen overtok.²² I 1890-årene startet en stor sildeperiode utenfor Arendal.²³ På Merdø ble silda videreførelset. Hummerfisket betydde mye for folks inntekter, og det var stor spenning omkring

Karer på brygga i Fram-Merdø i 1920-30-årene. På denne tiden var det mange som drev med fiske på Merdø. Fra venstre brødrene Kristian og Hans Hansen, som var tollere, Wilhelm Juell Jobsen d.y. (1881-1959), som blant annet var fisker, og stående nr. 2 fra venstre er Christen Andersen (1878-1960), som var styrmann, fyrvokter og fisker.

Foto fra Martin Solvang/AAks.

dette fisket. Hummeren ble fisket i teiner og eksportert til utlandet i brønnfartøyer, hvor den kunne oppbevares levende. Først var det Holland som var mottaker, deretter England, og rundt århundreskiftet ble hummeren eksportert til Danmark via Kristiansand.²⁴ Det ble fisket torsk på Revet og ute på bankene etter at dekkbåtene var tatt i bruk i 1870-årene. Losene fisket mens de lå der ute og ventet på skip å lose. De brukte snøre og pilk, fiskeredskap det var lett å avvikle når det dukket opp et losoppdrag.

I 1801 var det bare én person som hadde fiske som yrke på Merdø, den 54 år gamle Lars Andersen. I 1865 var det to fiskere på Merdø; Ole Wilhelm Halvorsen, som var i 70-årene, og den 34 år gamle Hans Martin Hansen, begge på østre Merdø. Ole Wilhelm hadde vært både matros og båtfører i sine yngre dager, men hadde drevet som fisker i mange år. I 1875 hadde antall fiskere økt fra to til fire. På østre Merdø fisket fremdeles Hans Martin Hansen, som var den stabile fiskeren på Merdø i siste halvdel av 1800-tallet. Ole Wilhelm Halvorsen var død, men en annen nabo, Hans Michael Nielsen, som tidligere var sjømann og nå 60 år, var begynt som fisker. Tidligere styrmann Hans Ellef Andersen i Fram-Merdø var registrert som fisker sammen med sin unge kone Sigrid. Nils Aanon Tønnessen i Fram-Merdø var tidligere skipper, men leide hus og drev fiske i 1875.

Fiske som næring hadde tatt seg opp i 1891. Det var nå fem personer som hadde fiske som hovednæring. I tillegg til Hans Martin Hansen, var det Jørgen og Nils Wroldsen, Gustav Jobsen, som var tidligere skipper, og to unge gutter; Jørg Emmanuel Just og Karl Johan Knudsen. De to brødrene Wroldsen på østre Merdø drev både med fiske og

Fiskerfamilien. Hans Martin Hansen (1831-1906) fra Høvåg og Berthe Clemmetsdatter (1824-1904) fra Nes i Stokken. Hans Martin var fisker på østre Merdø. I 1900 var Berthe "Fødselshjælperse". Bildet må være fra slutten av 1850-årene.

Foto fra Bjarne Ruud Hansen/AAks.

fraktfart og hadde egen kutter.²⁵ Slike fartøy ble mye brukt ved kystfiske og fiske ute ved bankene og også i toll- og lostjenesten. De tre som hadde fiske som biyrke var styrmann Søren Mathias Andersen på østre Merdø, brødrene Wroldsens onkel, den 81 år gamle tidligere skipperen Peder Jørgensen, som også var skipsreder og drev jordbruk. Nils Aanon Tønnessen drev fremdeles med fiske og var nå også gårdbruker og landhandler. Tønnessen ble etter hvert den mest sentrale personen innen fiskeri på øya. Han utnyttet det rike sildefisket utenfor Arendal og satte opp salteribod på østre Merdø, hvor flere var engasjert i arbeidet med å salte sild. Han hadde også fiskemottak og reiste rundt i sjekta si og kjøpte opp fisk på Tromøy og andre steder.²⁶ Rettighetene til laksefisket på Merdø ble leid av Nils Aanon, og senere sønnen Peder, av de andre grunneierne, og de betalte med laks.

I 1900 var antall fiskere gått ned igjen. Det var bare to som hadde fiske som hovedyrke og fire som drev fiske ved siden av annet arbeid. Hans Martin Hansen og Gustav Jobsen, som nå var rundt 70 år gamle, var fremdeles fiskere. Hans Martins sønn Clemmet Christian Hansen var til sjøs og var gift med Marie Larsen fra Flekkerøy ved Kristiansand. En av døtrene deres giftet seg med en fisker fra Flekkerøy, hvor det var et svært aktivt fiskermiljø. I 1910 drev også Clemmet Christian med fiske når han var hjemme fra sjøen. En fiskehandler utenfra hadde slått seg ned i Fram-Merdø i 1900. Det var Zacharias Olsen, og han drev også selv fiske. Den tidligere skipsfører Søren Mathias Andersen på østre Merdø var nå styrmann og fisker, og også tidligere skipsfører Christen Christensen på vestre Merdø drev fiske i tillegg til sin jobb ute på fyret og utleie av huset sitt. I 1910 var fisket blitt den nest største næringen på Merdø. Hele sju hadde fiske som hovedyrke og ni som biyrke. Fiskerne var både unge og eldre. Peder Tønnessen fortalte til

Berta Karoline Hansen (født 1894), datter til Marie og Clemmet Christian Hansen og sønnedatter av Hans Martin Hansen på østre Merdø, giftet seg med fisker Peder Elefsen fra Flekkerøy, hvor hennes mor kom fra. Her er de utenfor huset sitt på Flekkerøy med ett av sine seks barn, antakelig i 1920-30-årene. Peder var sønn av Gunhild Tønnesdatter og Elef Tønnessen Skaalevik, som drev aktivt fiskeri. Foto fra Bjarne Ruud Hansen/AAks.

Agderposten 18. august 1976: "(...) og med tiden overtok jeg forretningen fra min far (...). Forretningen drev jeg til krigen kom. Etter freds slutningen kunne det ikke lenger lønne seg. Da begynte jeg med fiske. Og det gikk bra, særlig de første årene."

Los Julius Mikkelsens datter Astrid Sylvia (født 1904) har skrevet ned minner fra sin barndom på Merdø. Hun forteller at faren rodde ut og fisket det de trengte, og om hummerfisket skriver hun:

Hummerteiner hadde de fleste, om ikke annet enn til husbruk. Det ble mange go'biter i den tiden. Fisket begynte da som nå 15. september kl 8 om morgenen, og det var et syn når alle rodde ut med teinene, noen sjekter så ut som store, levende høysåter som gled henover fjorden. Det var forbudt å ta "undermåls",²⁷ og det var det vel ingen som gjorde heller, men (...) fra den 16. september og utover dro alle ned rullegardinene når de spiste kvelds, noe som sjelden forekom ellers.

Sven Christian Knudsen (1906-1995) skriver at fiskerne også skjøt ender og alker. Han gir også en liten beskrivelse av hummerfisket:

Hummerfisket var en begivenhet som alle så fram til. Fiskerne hadde mange teiner. Det hadde lærer Håland også. Min mor var heller ikke tapt bak en vogn når det gjaldt å fiske havets sorte kardinaler, som de kaltes. Jeg var ikke gamle karen da jeg var med mor og trakk hummerteinene. Jeg holdt i alle fall i årene. Jeg minnes at mor tok hummeren ut av teina med to sleiver.

Det synes som om østre Merdø var et senter for aktivitetene knyttet til fisket på Merdø på 1800-tallet og litt inn på 1900-tallet. Her holdt de

Peder Tønnessen binder fiskegarn i Fram-Merdø i 1950-årene. Peder og faren, Nils Aanon Tønnessen, drev aktivt laksefiske og hadde salteri på østre Merdø. Foto fra bladet "Sjømannen". Foto fra Grethe Just/AAks.

Peder Tønnessen (1890-1977) med fiskegarn på holmene utenfor Merdø omkring 1930. Hisøy i bakgrunnen. Foto fra Grethe Just/AAks.

Lille Torungen fyr i 1890-årene med Jens Jahnsens familie og noen besøkende. Jens Jahnsen var skipsfører på *Lord Dufferin* i 1891, og familien var da bosatt på østre Merdø. Familien flyttet til Lille Torungen fyr da Jahnsen ble reservefyrrassistent her en gang på 1890-tallet. I 1910-12 var han midlertidig fyrvokter. Se også fotografier fra 1909 i Kirkedam 1994, s. 37, 39 og 128. Flere på Merdø hadde jobb på fyrene rundt 1900.
Foto: Fotograf ukjent. AAM.B.0962.
Gave 1968 fra Karen Gundersen, Havstad.

mest aktive fiskerne til, og her hadde Nils Aanon Tønnessen sitt salteri, hvor flere var sysselsatt med bearbeidelsen av fisken. Tønnessen kjøpte også opp fisk, solgte og drev fiskeeksport. Fiskerne var ofte eldre, men det var også unge fiskere innimellom. Fiskeri var noe flere loser og sjømenn trakk seg tilbake til når de ble gamle. Til husbruk ble det også drevet fiske innimellom, når en hadde tid. I 1910 var det en stor økning i antall fiskere, antakelig som kompensasjon for nedgang i andre næringer.

Andre yrker for menn

I 1801 holdt "Skoleholder" Peder Smith omgangsskole på Merdø. I 1865 var her også en skolelærer, Lars Christensen fra Austre Moland, som tidligere hadde arbeidet ved Tollboden. Han holdt skole i et tilbygg i huset sitt, som lå ved siden av Tollboden. Da det ble bygd eget skolehus i Fram-Merdø i 1879, ble tilbygget brukt til forretning. Fra 1882 til 1927 var det Peder Haaland som var lærer på Merdø.²⁸

Et nytt yrke i 1875 var en formann i havnevesenet. Det var den 32 år gamle Thomas Olsen, sønnen til Ingeborg Olsen på Kamperhaug,

enke etter Niels Olsen, som hadde arbeidet ved Tollboden. Thomas hadde tidligere vært til sjøs, og han forsørget sin gamle mor og sine to søstre. I 1875 var det også én person som står oppført med et håndverksyrke. Det var Ole Jensen, en av sønnene til losenke Inger Kristine Mikkelsen i Loshuset på vestre Merdø, og han var seilmaker. I 1910 var det to unge sønner som var håndverkere innen maling og snekring. Både i 1891 og 1900 var skipsrederi og fraktfart kommet til, både som hovedyrke og biyrke. I 1900 og 1910 arbeidet et par menn fra Merdø på Torungen fyr.

En sentral mann på Merdø var den tidligere nevnte Nils Aanon Tønnessen. I 1875 hadde han startet forretning i huset sitt i Fram-Merdø, og han var aktiv i skutehandelen. Familien har bevart en ”skutebok” hvor skipperne skrev ned sitt og skipets navn og små hilsener og vers og i blant anbefalinger, slik at Tønnessen kunne kapre nye kunder. Her er flest hilsener fra Tyskland, ellers fra Danmark, Norge, Sverige, England og Antwerpen. Nils Aanon Tønnessens barnebarn, Astrid Sylvia, født Mikkelsen, forteller om morfarens landhandel og om alle skutene ute på fjorden:

Min bestefar på morsiden drev skips- og landhandel ute på Merdø. Det var den eneste der ute, så det er klart det ble et yrende liv i den lille krambua når skipperne kom i land for å handle og bestille varer. De lå gjerne i julen, og da var det stor selskapelighet hos bestefar og losene, og tollerne var selv sagt med. For oss barn vanket det floridavann, konkylier og annet rart som kom fra fjerne land, og det ble noe på sparebøssen også. (...)

Vinteren kom som den ofte kommer på Sørlandet, med en masse våt, tung snø. Da satt vi i vinduet og så mannskapet skuffe snø og slå floker om kapp. Det kom også mange utenlandske skuter inn på Merdø og Revesandfjorden, ”biddevinnere”²⁹ kaltes de. Fjorden var helt full av skonnertskip, barker og brigger, og av alle slags nasjoner, engelske, franske, hollenderkoffer, tyske, spanske, russere og skandinaver. (...)

Men så en dag ble det fralandsvind og fjorden lå der så blå og kruset med svak vind fra nord. I riggen, på mesan og i stormastens topp, ble det gjort klart, nå var det på tide å lette anker, og snart hørtes oppsangen til gangspillet gå, rundt og rundt, og de gamle shanties. ”Nå kan vi seile hvor vi vil, sing sailor boy, ohoi”. – Skute etter skute forlot fjorden i fralandsvinden. Når de rundet Merdø-pynten, hilste de tre ganger med flagget, ”farvel kjære øy”, og mange sto igjen og vinket. Utenfor Torungen er alle seil heist, losen er den siste som går fra borde, og det bærer mot fremmede kyster.

Fyrvokter Christen Andersen (1878-1960) på Torungen fyr, antakelig i 1940-årene. Christen hadde tidligere vært styrmann og skipsfører. Foto: Arnulf Gundersen. Foto fra Martin Solvang/AAks.

Nils Aanon Tønnessen (1843-1925) utenfor sine hus i Fram-Merdø ca. 1915-20. Nils Aanon startet landhandel på Merdø og drev handel med skutene ved siden av gårdsbruk og fiskeri. Han var gift med Anne Serine Ånonsen fra Trommestad på Hisøy. Foto fra Randi Gundersen/AAks.

Fra landhandler Tønnessens "skutebok" fra slutten av 1800-tallet. En svensk skipper, C. Mannenstrøm på bark *Ilma*, skrev: "Sin yrkesbroder i Sjøväsendet rekommanderas skeppshandlare Herr N Tønnesson á Mærdø Arendal så som ärlig och Tjenstvillig." En annen svensk skipper, Joh. Fällström, uttrykker at han er enig og fornøyd. På venstre side gjengitt her er det bl.a. hilsener fra skonnert *Ydun* fra Marstal i 1881, *Johane Ellen Kirstine* fra Thürø og brigg *Ballette* fra Odense, også i 1881. Høyre side starter med bark *Nicolaus Heinrich* fra Rostock. Deretter er det skipper Chr. Myhre fra Porsgrunn som anbefaler Tønnessen den 30/ 1 1881: "Undertegnede har under Henliggen i Mærdø benyttet Tønnesen som Skibshandler, og fundet ham at være en i Handel og Vandel nuget respektabel & paalidelig Mand i hva jeg har havt med ham at gjøre, Tjenstagtig og grei, maa defor anbefale ham vel." Utlånt fra Randi Gundersen.

Også Sven Christian Knudsen forteller om Tønnessens handelsvirksomhet:

Når ei skute stevnet mot land var losene de første til å entre om bord og så fulgte hakk i hel tollterne og kjøbmann Tønnesen som drev en slags skipshandel i mindre målestokk. Han forsynte skutene ikke bare med proviant, de fikk også vann fra allmannabrønnen i Fremværde. En liten kilde som aldri trydde.

Jordbruk og husdyrhold

Den dyrkbare jorda på Merdø var begrenset på den 260 dekar store øya. På et kart fra 1799 ser vi at flere eiendommer hadde inngjerdede enger og urtehager. Jorda i Myra, i Storekjær og på Gravene ble utskiftet i 1833 i rette parseller. Det var felles beite i utmarka og på holmene og felles tangfangstplass i Dønnevik.

Jordbruket ble stort sett drevet av kvinnene og de eldre med litt hjelp av menn og hest i onnene. I følge folketellingene var det ingen menn som hadde gårdsbruk som hovedyrke på 1800-tallet, bare noen enslige kvinner. I 1865 ble det drevet jordbruk på halvparten av eiendommene på Merdø. I denne tellingen er det bare tønner poteter som er oppgitt. I alt ble det satt 26 tønner poteter på øya. De fleste satte en tønne poteter eller to, mens det hos Larssøn-familien på Merdøgaard ble satt hele fire tønner. Enken og vertshusholderen Anne Marie Thorstensen, som hadde en forholdsvis stor eiendom, Kamperhof, satte tre tønner poteter. Alle de ulike yrkesgruppene var representert blant

dem som drev jordbruk, unntatt fiskerne. Alle tilknyttet tollvesenet drev jordbruk, og også skoleholderen og en daglønner. Det er likevel en klar tendens at losfamiliene sjelden drev jordbruk; hele sju av ni loseiendommer var uten oppgitt jordbruk i folketellingen. Losene som drev jordbruk var Wrold Jørgensen på østre Merdø og Jens Mikkelsen på vestre Merdø. Hele husdyrbestanden på øya besto av to sauer, et svin og seks ”stort Kveg”. Skoleholder Christensen hadde to sauer og los Jens Mikkelsen hadde ett svin. Los Wrold Jørgensen, som hadde en av de større eiendommene, hadde to kyr. Hans kone Inger Johanne Nilsdatter og to voksne døtre sto for jordbruket. Alle som hadde husdyr satte også poteter.

Merdøgaard var øyas største eiendom.³⁰ Her hadde søstrene Anne Jensen og Karen Larsson ei ku; senere hadde de gjerne et par kyr. I 1865 var begge i 70-årene, og de hadde en tjenestepike til å stelle for seg. Skipper Peder Jørgensen i Fram-Merdø hadde også ei ku, og han hadde både kone og fire voksne barn hjemme til fjøsstellet. Den neste som drev februk var den ugifte styrmannen Hans Ellef Andersen, som var nabo til Jørgensen. Her var det også en tjenestepike som tok seg av både hans gamle stemor – og kua. Hos det eldre ekteparet Job og Maren Frich i Fram-Merdø (Job var tollrorskar) var det den 30 år gamle, ugifte datteren Tobine Kristine som hadde hovedansvaret for fjøsstellet. Vi

Fra Merdøgaards eiendom Grønnenvold, hvor marka ble dyrket og det ble anlagt steingjerder rundt, som vern mot beitedyra. Enkelte trær fikk stå igjen i det snaue landskapet, som var preget av beiting og hogst. Bak ses Store og Lille Torungen fyr og telegrafstasjonen Trådløsen på Merdøs vestre ende. Bildet skal være fra ca. 1920. Foto: Mittet & Co. AAKs' bildesamling, nr. 720.

Sigrid Andersens mor Kristi Ånunds-
datter Reiersdal (1810-1864) fra
Åseral, datter av Aanund Aanundsen
Reiersdal og Kari Hansdatter Kylland.
Kristi var yngst av ti søsken. Hun giftet
seg med Svend Olsen Lysland på
Monen under Lysland. De fikk fire
døtre som døde da de var små,
deretter Ingeborg (1850) som flyttet til
Øyestad og Sigrid (Siri) som kom til
Merdø. Svend giftet seg igjen etter
Kristis død og fikk flere barn, solgte
gården og reiste til Minnesota. Han
vendte tilbake til Åseral i 1890-årene.
Foto fra Per Steffensen/AAks.

Til h.: Ungdomsbilde av Sigrid
Andersen (1852-1934) fra Åseral som
kom som tjenestejente til Merdø og
giftet seg i 1875 med styrmann Hans
Ellef Andersen. Sigrid drev aktivt fiske
og jordbruk.

Foto fra Per Steffensen/AAks.

ser her at det er en enke, to sjømannsfamilier, en tollfamilie og en losfam-
ilie som hadde kyr. Senere ble det holdt kyr hos nok en enke, i Toll-
boden og hos landhandleren.

I 1875 ble det dyrket poteter på 10 av de 27 eiendommene. Det ble
satt 3 tønner på Merdøgaard og hos enke Anne Marie Thorstensen på
vestre Merdø, ellers var det vanlige ½ tønne. Noen steder satte de også
andre rotfrukter, og på Merdøgaard ble det i tillegg dyrket noe havre til
fôr. I alt ble det satt 14 tønner poteter, som var nesten en halvering fra
1865. Det var fremdeles fiskerne og de fleste av losene som *ikke* drev
jordbruk. Los Wrold Jørgensen var fremdeles aktiv, mens enken etter
los Jens Mikkelsen hadde ”ingen udsæd, ingen Creature”. Los og enke-
mann Henrik Christensen satte ½ tønne poteter for å mette sine ni
barn. Tollfamiliene drev fremdeles jordbruk, mens det ikke lenger ble

Søstrene Randi og Grethe Tønnessen
utenfor Tønnessens sommerfjøs og i
Myra med en av sauene ca.1940.
Søstrene var barn av Peder og
Dorthea Tønnessen.
Foto: Hans Schive/AAks.

Kyr på Merdø 1865-1900 (Kilde: folke- og jordbrukstellingene)			
	1865 ”stort Kveg”	1875	1900 ”Kreatur”
Los Wrold Jørgensen, Wroldsen-søsknene (fraktfart og gårdsbruk)	2 kyr	2 kyr	X
Merdøgaard (enslige kvinner)	1 ku	2 kyr, 1 kalv	X
Skipper Peder Jørgensen/ fiskehandler Zacharias Olsen (1900)	1 ku	1 ku, 1 kalv	X
Styrmann/fisker Hans E. Andersen/ enke Sigrid Andersen	1 ku	1 ku	X
Tollrorskar Job Frich/ Wilhelm Juell Jobsen	1 ku	1 ku	X
Gårdbruker, fisker og landhandler Nils Aanon Tønnessen			X
Tollboden		1 ku	
Enke Anne Marie Thorstensen		1 ku	
Til sammen	6 kyr på 5 steder	9 kyr, 2 kalver på 7 steder	Kyr på 6 steder

drevet jordbruk hos den gamle skolelæreren. Dyrebesetningen på øya besto av 9 kyr og to kalver, en økning fra 1865 på tre kyr og to kalver. Ingen hadde sauer i følge denne tellingen. Det var de samme brukene som hadde kyr som i 1865, men i tillegg hadde Johan Anfindsen i Tollboden og Anne Marie Thorstensen kommet til med ei ku hver.

I 1891-tellingen er det ikke gitt spesifikke opplysninger om jordbruk eller husdyr, men om vi ser på beskrivelsen av kvinnenenes arbeid, ser vi at det er stort sett på de samme stedene det ble holdt husdyr. En husdyrholder har kommet til, nemlig Nils Aanon Tønnessen, som hadde startet landhandel i Fram-Merdø. Hans 18 år gamle datter, Maren Oline, deltok i ”husgjerning, kreaturstel og jordbrugsarbeide. Forsørget.” Det var to personer som hadde gårdsarbeid som hovedyrke, og de var kvinner. Den ene var Edeline Anette Larssøn, som var eier av Merdøgaard. Hun var 57 år gammel og ugift. Hun bodde sammen med tjenestepiken Tomine Bergitte Asmundsdatter, som var den som aktivt drev arbeidet i åkeren, på enga og i fjøset. I tillegg til gårdsbruket hadde Edeline inntekter fra grunnleie av tomter. Merdøgaard hadde ni dekar dyrket mark, fordelt på tre parseller, senere betegnet som sandholdig,

Kyr på østre Merdø 1933-34. På denne tiden var det familiene Tønnessen i Fram-Merdø og Høgenes på Kamperhof som hadde kyr. Fra venstre: Nils Ræder, Hanne Bang, Olaf Just og hunden Bimbo. I bakgrunnen ses Tromøy.

Foto fra Hanne Strugstad/AAks.

tørr og dårlig egnet for åkerbruk. Ved gjødsling kunne den egne seg som engbruk og gi nok fôr til ei ku. Den andre gårdbrukeren var den 39 år gamle enken Sigrid Andersen, tidligere betegnet som fisker, med en 16 år gammel sønn til sjøs og tre mindreårige sønner hjemme. Sigrid var fra Åseral og skulle dermed være godt i stand til å drive det lille jordbruket som var mulig å få til på eiendommen på Merdø.

Ved 13 eiendommer var det personer som hadde jordbruk som tilleggsarbeid ("bruger av lidt jord" eller "jordeier"). Det store flertallet av disse var skipsførere og skipsredere som tidligere hadde vært skipsførere, hele sju familier. I tillegg kom enke Anne Marie Thorstensen, som var forsørget av sin sønn, som var styrmann, og Wroldsen-søsknene, som hadde sin hovednæring innen fraktfart og fiske. Folk med andre yrker som også drev jordbruk, var tollbetjent Hans Martin Hansen og en av tolloppsynsmennene, Trond Knudsen på Kamperhaug, samt lærer Haaland og landhandler Tønnessen.

I 1900 var det bare åtte av 26 bebodde eiendommer som *ikke* hadde noen form for jordbruk. På denne tiden var det mange som dyrket poteter, hadde kjøkken- og frukthage og holdt høns. På seks eiendommer ble det holdt kyr. Edeline Larssøn på Merdøgaard, Wroldsen-søsknene, skipsfører Wilhelm Juul Jobsen og landhandler Nils Aanon

Tønnessen hadde både kyr, poteter, høns, kjøkken- og frukthage. Vi ser også at enkelte loser nå hadde begynt med høns og kjøkken- eller frukthage. De som *ikke* drev noe jordbruk i følge folketellingen i 1900 var fiskerfamiliene, unntatt Zacharias Olsen, som var fiskehandler og som bodde på Peder Jørgensens tidligere eiendom, og losfamiliene og i noen grad også sjømannsfamiliene.³¹

I 1910 var det tre menn som hadde "gårdbruker" som hovedyrke og to som hadde dette som biyrke.³² Både Nils Wroldsen, Nils Aanon Tønnesen og hans sønn Peder på 20 år hadde gårdbrukeryrket som først nevnte yrke i folketellingen. Alle disse hadde fiskeri som biyrke, Nils Aanon hadde også landhandelen. I praksis var nok fisket og landhandelen vel så viktig.

På Merdø var det verken hest eller nok fôr til husdyra. Amund Helland skriver i sin beskrivelse av Nedenes amt fra 1904: "Til kystegnene indføres i de fleste aar hø sjøværts fra Østlandet og utlandet." Det ble kjøpt inn høy, og det ble også leid inn onnehjelp fra Tromøy i form av hest og mann, Astrid Sylvia, født Mikkelsen, forteller om dette:

Og så en dag kommer hesten fra Tromøya. Den skal ta de tunge takene for dem som har en jordlapp. Mannen som eier hesten er også med i kontrakten, og de får litt ekstra forpleining begge to. Det var en av de store dagene, når "Pelle" kom slepende med fergen hvor den sto så stille, og da

Slåttonna i Myra på Merdø for familien Tønnesen ca. 1933. Familien Tønnesen hadde slåttemark både i Storekjær og i Myra, og de hadde også sommerfjøs i Myra. På denne tiden var slåtten en begivenhet på den lille øya, og mange ville være med å hjelpe til. Bak fra venstre: Ukjent, Peder og Dorthea Tønnesen, broren til lærer Jørgensen og Fritz Normann Pedersen. I midten fra venstre: Ukjent, Eldur Jørgensen (født Olsen 1905), hennes mann Eivind Jørgensen (lærer på Merdø, bosatt i skolehuset). Barna foran: Grethe Tønnessen er nr. 2 fra venstre og Otto Vestel Olsen (født 1920) sitter helt til høyre.

Foto fra Grethe Just/AAks.

Jordbruk og dyrehold på Merdø 1900					
Brukere (hovedyrker)	Poteter	Kyr	Høns	Kjøkkenhage	Frukthage
Enker/enslige kvinner:					
Edeline Larssøn	X	X	X	X	X
Barbra Dorthea Tønnessen			X		X
Sigrd Andersen	X	X		X	X
Anne Marie Thorstensen	X		X	X	X
Sjøfolk:					
Wilhelm Juel Jobsen	X	X	X	X	X
Anton Terjesen			X	X	
Isak Andersen			X		
Søren Andersen			X		
Loser:					
Jens T. Mikkelsen			X		
Carl S. Pedersen			X	X	X
Ole Jensen					X
Tollere:					
Oscar Holt			X	X	
Trond Knudsen	X		X		X
Andre yrker:					
Wroldsen-søsknene	X	X	X	X	X
Nils Aanon Tønnessen	X	X	X	X	X
Zacharias Olsen	X	X	X		X
Peder Haaland	X		X	X	X
Christen Christensen	X		X	X	X
Sum steder	10	6	16	11	13
Kilde: Folketellingen					

Søstrene Alfhild Flørenæs og Frida Terjesen med en av Tønnessens kyr i 1930-årene. Guttene er Alfhilds sønner, John (født 1930) og Kristian Adolf (født 1928).

Foto fra Brit Karin Flørenes Lea/AAks.

var både barn og voksne møtt frem for å ønske dem velkommen. (...) Hele ungesflokket dilt i hesterompa, og alle hadde med en pose tørt brød, litt skråtobakk og sukkerbiter.

Peder Tønnessen (1890-1977) forteller om det samme fra sin barndom i *Agderposten* 18. august 1976:

(...) vi hadde jo både kuer og så drev vi jordbruk. Og en gang i året lånte vi hest fra Tromøy. Da måtte vi guttunger opp tidlig om morgenen for å utnytte hesten for fullt. Sent på høsten når ployingen var ferdig, fikk vi femti øre. (...) Så solgte vi poteter. Syv kroner tønna, og da var den ferdig levert til potetbingen. Og 14 øre for hver liter melk. Det ble ikke tid til å lære å svømme om sommeren, vi hadde så mye å gjøre.

På samme måte som med fisket, var jordbruk og husdyrhold et nødvendig supplement for mange familier. Losfamiliene og de som hadde fiske som hovedyrke var de som i minst grad drev jordbruk. Å holde ku var ressurskrevende, da en i tillegg til å ha beite- og slåttemark også måtte kjøpe vinterfôr utenfra. En løsning kunne være å bare ha ku om sommeren. Husdyrholdet var kvinnenenes oppgave, mens de i jordbruksarbeidet fikk hjelp av menn i onnene. Rundt århundreskiftet framkommer det ikke noe klart mønster mellom de ulike yrkesgruppene når det gjelder jordbruket, i motsetning til tidligere, utover at enkene og de med "andre yrker" drev mest aktivt jordbruk.

Hjemmeværende døtre og tjenestejenter

Å reise ut i tjeneste var en måte de ugifte kvinnene kunne forsørge seg på og komme seg "ut i verden". En kan også se på tiden i hustjeneste

Alfhild Johanna Terjesen (født 1901), datter av Gjerta Johanne (Johanna) og Anton Terjesen. Alfhild var gift første gang i 1826 med Arnold Flørenæs (født 1898) som var stuert, og andre gang med Stian Røinåna (født 1903 i Øyestad), som var båtbygger. Alfhild overtok stillingen som poståpner etter sin far.

Foto: Fotograf Henrichsen, Arendal.
Foto fra Randi Gundersen/AAks.

"Blåkammerset" var rommet til tjenestepiken på Merdøgaard. I 1865 var det Elise Jensdatter (født 1839) og i 1875 Anne Tellefsdatter (født ca. 1820) fra Kviteseid som var tjenestepike her. Anne flyttet fra Kviteseid i 1871 og det er opplyst her at hun hadde tre "Uægte Barn". På slutten av 1800-tallet var dette rommet til Tomine Bergitte Asmundsdatter (1826-1902) fra Revesand. Hun var losjerende på Merdøgaard i 1865, og i 1875 var hun losjerende og "arbeidspige" i nabohuset, hos Hans Michael Nielsen, men kom tilbake til Merdøgaard og bodde her til sin død.

Foto: Karl Ragnar Gjertsen, AAKs.

som del av de unge jentenes "utdannelse". I 1801, da det bare var 125 mennesker på Merdø, var det 11 tjenestejenter og bare tre hjemmевærende, voksne døtre. Losoldermannen og tollbetjenten hadde naturlig nok en tjenestepike. Alle skipperne hadde tjenestepike, enten de hadde små barn eller ikke. Det var også tjenestepike hos en styrmann, en los med jordbruk og en losenke med store barn.

I 1865, da folketallet var 162, var forholdet helt snudd. Da var det 17 voksne, hjemmевærende døtre og bare seks tjenestejenter. Alle tjenestejentene var ugifte, og med ett unntak, i 20-årene. Hvem var disse tjenestejentene og hvor tjente de? Christine Tobiasdatter fra Kristiansand³³ tjente hos øyas tollbetjent, Johan Anfindsen og hans kone Hanne, som hadde tre små barn. Fra Kristiansand kom også Jacobine Møller, som tjente hos los Elling Mikkelsen og hans kone Mette, som også var fra Kristiansand. De hadde seks barn i alderen 1-11 år og bodde i Loshuset på Nabben hos Ellings foreldre. Kirsten Johannesdatter drev eldreomsorg. Hun var i tjeneste hos den 78 år gamle Tarjer Wroldsdatter, som var enke etter los Nils Jacobsen. Kirstens mor var Tarjers niese og hadde sannsynligvis vokst opp hos henne.³⁴

Også Helene Torjusdatter fra Øyestad drev eldreomsorg. Hun tjente hos den 69 år gamle Petronelle Andersen, enke etter styrmann Jørgen Andersen i Fram-Merdø. Husholdet her besto også av stesønnen, Hans Ellef Andersen, som var 44 år, ugift og styrmann. På Merdøgaard var det et rent kvinnehushold. Jordeieren var den 75 år gamle enken Anne Jensen, datter til Jacob Larssøn og Edel Nielsdatter. Hennes to år eldre søster, Karen Larssøn, var ”føderådsjomfru”³⁵ og den 35 år gamle Tomine Asmundsdatter (1826-1902)³⁶ fra Revesand var losjerende. Tjenestepiken her var Elise Jensdatter.³⁷ Helene Jonasdatter fra Øyestad var i huset hos sjømannen Ole Pedersen og hans kone Jørgine Marie Tønnesdatter. Her var det fire barn i alderen 3-11 år.

I 1875 hadde antall voksne, hjemmeværende døtre økt, fra 17 i 1865 til 20, mens antall tjenestejenter var på samme nivå som i 1865. Tomine Bergitte Asmundsdatter, som hadde vært losjerende, og sannsynligvis i tjeneste på Merdøgaard i 1865, var ”Losjerende Arbeidspige” i nabohuset til Merdøgaard, hos Hans Michael Nielsen i 1875. Hans Michael var på dette tidspunktet enkemann, og husholdet besto ellers av hans datter Nilsine Marie og hennes mann, Jens Jahnsen. Tomine må ha kommet svært godt overens med Hans Michael, for i 1878 fikk hun tinglyst rett til bolig i det lille kammerset ved siden av kjøkkenet hans så lenge hun levde, samt adgang til kjøkkenet og rett til brensel. Dette huset ble imidlertid revet i 1891 etter at Hans Michael Nielsen var død, og svigersønnen, Jens Jahnsen, bygde nytt hus. Tomine kom da tilbake til Merdøgaard og bodde her til sin død. I 1897 fikk hun medalje for lang og tro tjeneste fra det Kgl. Selskab for Norges Vel for 46 års tjeneste, da hun var 70 år gammel. I følge denne diplomen begynte hun i tjeneste i 1851.³⁸

På Merdøgaard var det Anne Tellefsdatter (født ca 1820) fra Kviteseid som var ”Arbeidspige” i 1875. I følge kirkeboka flyttet hun fra Kviteseid til Merdø i 1871. Og akkurat dette året var det at Anne Jensen fikk sin niese fra Torjusholmen, Edeline Larssøn, til å overta Merdøgaard mot at Anne ble forsørget og fikk pleie. Kan det hende at Tomine flyttet fra Merdøgaard i 1871 da den sju år yngre Edeline flyttet inn som husets nye eier?

Hos Søren Mathias og Kathrine Amalie Andersen på østre Merdø var Kathrines søster Tobine Kristine Jobsen (født 1835) ”Før Tjenestepige. Hjælper med familien”. Her var det fire barn i alderen 10-15 år. Kathrine Amalie og Tobine Kristine var døtre av Job og Maren Frich i Fram-Merdø. Senere bodde en av døtrene til Søren Mathias og Kathrine Amalie og hennes mann i huset hos Kathrines halvbror Fredrik Jobsen i Fram-Merdø. Hos Peder og Kirsten Marie Jørgensen i Fram-Merdø var Berthe Helene Mathiasdatter (født 1851) tjenestepike i 1875. I tillegg til ekteparet i 60-årene besto husholdet av en voksen datter. Her var det også ku og jordbruk. På Tollboden hadde de også tjenestepike;

Laura Hansen (1895-1918) var datter av Marie og Clemmet Christian Hansen på østre Merdø. Både hun og søsteren Berta Karoline hadde vært i tjeneste på Merdøgaard. Se fotografiet av Laura på kjøkkenet på Merdøgaard i Aust-Agder-Arv 2009, s. 70.

Foto fra Bjarne Ruud Hansen/AAs.

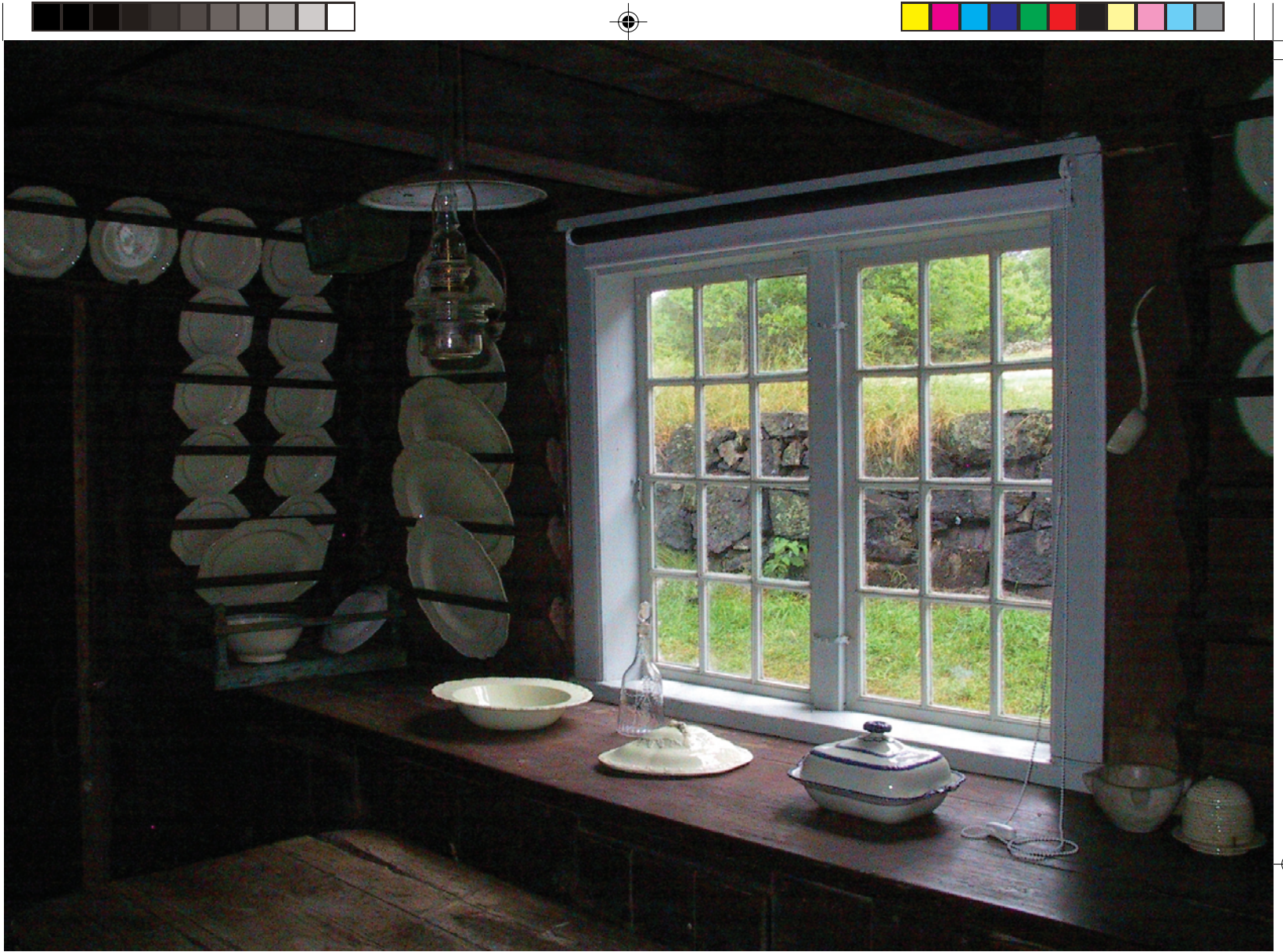
Ingeborg Terjesen (født 1850). Johan Vilhelm og Hanna Jørgine Anfindsen hadde sju barn, og en bror av Johan bodde også her. Tollfamilien hadde ku og drev jordbruk. Tjenestejentene var langt eldre enn ti år tidligere; gjennomsnittsalderen var 37 år.

I 1891 var det 61 forsørgede barn på Merdø, en liten økning fra 1865 og 1875. Gruppen med hjemmearbeidende, voksne døtre var gått sterkt tilbake, fra 20 i 1875 til 14 i 1891. Tre kvinnelige slektninger var delvis forsørget, og tre enker og også en enkemann hadde pensjon eller understøttelse. Det var fremdeles bare fem tjenestejenter på Merdø i 1891, som i tidligere år. Tomine Bergitte Asmundsdatter, som nå var midt i 60-årene, var tilbake på Merdøgaard etter å ha tjent i nabohuset. Hun er

Tjenestepiken Tomine Bergitte Asmundsdatter (1826-1902) fikk medalje og diplom for lang og tro tjeneste fra det Kgl. Selskab for Norges Vel etter 46 års tjeneste i 1897, da hun var 70 år gammel. Diplomen henger i storstua på Merdøgaard museum.

AAM.M.0739

betegnet som ”tjenestetyende (...) som tjener er hun beskjeftiget med: Husgjerning, Kreaturstel og Jordbrugsarbeide.”

I 1891 var det flere tjenestejenter fra Havsøya på Merdø. Trine Mathilde Lorentzen (1872-1927)³⁹ var husholderske hos enkemann Fredrik Jobsen. Hun giftet seg senere med sønnen i nabohuset, Mikal Jobsen. I 1891 var Laura Kristine Lorentzdatter (1873-1940),⁴⁰ i tjeneste hos Fredrik Jobsens datter, Karen Marie og hennes mann Christen Christensen, som bodde ved siden av Tollboden. Hun giftet seg senere med Kristian Theodor Lorentzen, sin fars fetter. Laura Kristines søster, Bergitte Lovise Lorentzdatter (født 1866), giftet seg med Peder Just Tønnessen på Merdø. Samtidig var den 39 år gamle Karoline Tomine Kristiansen (Kristiansdatter, født 1852 i Høvåg) tjenestepike hos Gustav Jobsen. Sannsynligvis kom også hun fra Havsøya, da det var mange på denne øya som var fra Høvåg. Hun ble omtalt som ”Lina” i brev fra Mathilde Lorentzen, og hun hadde også vært fadder for Mathilde Lorentzen i hennes barnedåp. Den siste tjenestepiken var den 22 år gamle Marthe Karine Størkersen, som var søster til Sofie Haaland, lærer

Fra kjøkkenet på Merdøgaard 2004. Kvinnenes arbeid er ofte omtalt som ”Husgjerning” og foregikk blant annet på kjøkkenet og i bryggerhuset. Foto: Karl Ragnar Gjertsen, AAKs.

Peder Haalands kone, og hun var i huset hos dem. Gjennomsnittsalder for tjenestejentene var 32 år, fem år yngre enn i 1875. Antall voksne, hjemmевærende døtre hadde sunket ytterligere, til bare sju i 1900, men folketallet hadde også gått noe tilbake. Tjenestejentene var på samme nivå som tidligere. Gjennomsnittsalderen for tjenestejentene og husholderskene var dette året svært høyt, hele 45 år, 13 år høyere enn i 1891. Dette kom av at den før omtalte Tomine Bergitte Asmundsdatter fremdeles var i tjeneste på Merdøgaard, 72 år gammel, og at Lina Kristiansdatter, som var 48 år gammel, fremdeles var i tjeneste hos Gustav Jobsen, nå som husholderske. Hos Peder Just Tønnessen var de i en spesiell situasjon på grunn av at hans kone var fraværende.

Også jentene fra Merdø var tjenestejenter andre steder. Ragnhild Haaland (født 1892) fra Merdø som tjenestepike i Kristiania hos familien Hygen ca. 1912. Merk skiltet: "Bud bedes gaa Kjøkkenveien".

Foto fra Marit Drange/AAks.

Her var det hans søster, Wilhelmine Jensen på 38 år, som var husholderske og "pleiemoder" for barna. Hun var enke og hadde også sin egen datter her. På Tollboden hadde de en ung tjenestejente på 21 år, Sofie Nilsen. Jentene fra Merdø var også i tjeneste ute. Den 21 år gamle Kristine Knudsen på Kamperhaug var nylig kommet hjem fra tjeneste ute, og drev nå med husstell i hjemmet. I 1930 var hun i tjeneste i Kristiania.⁴¹

I 1910 var det hele 15 hjemneværende døtre, mens det bare var to tjenestejenter. Fire av de hjemneværende døtrene var imidlertid oppført som tjenestepiker, og det er usikkert om disse arbeidet hjemme eller hos andre. De to tjenestejentene som bodde i husholdet de tjente hos var Berta Karoline Hansen på Merdøgaard og Karoline Kristiansdatter hos Gustav Jobsen.

Tjenestejentene var som oftest unge og kom utenfra. Tjenestejentene på Merdø var enten i hushold der det var eldre personer, hos enkemenn eller hos barnerike familier. Enkelte var i samme familie i årevis, og noen av dem var hos slektninger. Det var alltid tjenestejente i Tollboden og på Merdøgaard, men det var ikke slik at skipperfamiliene alltid hadde tjenestejente på 1800-tallet. En del enkemenn hadde tjenestejenter selv om de hadde en voksen datter hjemme. Noen av kvinnene utenfra som ble gift på Merdø, var kommet til øya som tjenestejenter.

Andre yrker for kvinner

I 1801 var det seks enker på Merdø. En av dem var forsørget, en annen forsørget seg ved å sy og spinne, et par gikk i dagarbeid, og en av dem var i fattige omstendigheter. I 1865 får vi bare unntaksvis vite noe om kvinners yrkesliv, utover dem som var tjenestejenter. Unntaket er den 41 år gamle enken Anne Marie Thorstensen på vestre Merdø. Hun hadde seks barn hjemme i alderen 6-16 år, og hun forsørget familien som "Ølsælgerske og Dandseværtinde"! I 1875 ble hun forsørget av sine barn, men hun hadde fremdeles ølutsalg. Den unge Sigrid Svendsdatter, som hadde giftet seg med Hans Ellef Andersen, var som nevnt oppført som fisker, riktignok med en stiplede linje under, i tillegg til "Husmoder". Sigrid drev altså som fisker sammen med sin mann på denne tiden, trolig i nærområdet. Fra andre steder vet vi også at kvinner deltok i fisket.⁴²

I 1891 var det tre kvinner som drev med skreddersøm. Den eldste var Marie Wroldsen på 51 år som "Fortjener lidt ved syning af herreklæder". Hun bodde på østre Merdø sammen med sine søsken. Den 20 år gamle datteren til losenke Barbra Dorthea Tønnessen, Gjerta Johanne, drev med dameskreddersøm og var ellers forsørget av moren. I husholdet var også to sønner på 27 og 22 år, som var til sjøs som skipsfører og

Benny Mortensen fra Revesand passet de tre barna i familien Tønnessen sommeren 1935; Grethe, Sverre og Randi.

Foto fra Grethe Just/AAks.

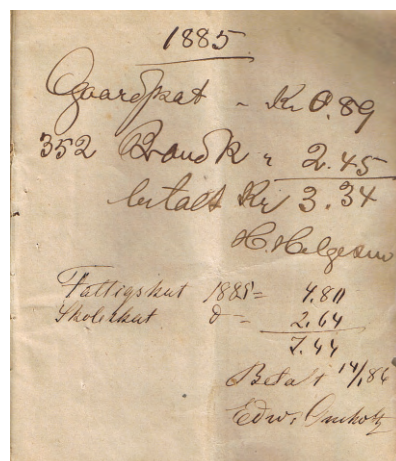

Skipperfamilien. Terje og Anne Marie Thorstensen med sin sønn Theodor Christian (1851-1916). Bildet må være tatt omkring 1855. Terje var fra Merdø og Anne Marie Christensdatter, født Toft, fra Sandvigen, og de var bosatt på Kamperhof på vestre Merdø. Anne Marie drev vertshus i hjemmet sitt, og hun er omtalt som "Ølsælger-ske og Dandseværtinde" i folketellingen i 1865.

Foto: Fotograf ukjent. Foto fra Helene Thorstensen/AAks.

Fra "skattebog for Mad. Torstensen" på Merdø for året 1885. Det ble betalt jordskatt og eiendomsskatt, senere gårdsskatt, brannskatt, skoleskatt og fattigskatt. I et tidligere brev til Anne Marie Thorstensen skrev hennes mann som var til sjøs, at hun må male huset selv om det ville øke eiendomsskatten! Utlånt av Helene Thorstensen.

1. styrmann. Thorstine Thorstensen på 33 år, bodde hos sin mor, den tidligere nevnte Anne Marie Thorstensen og var dameskredderske. Hun var i tillegg fullt opptatt med både "husgjerning" og gårdsarbeid.

I 1900 hadde et par av kvinnene nye yrkesbetegnelser. Den 66 år gamle Marie Hansen på østre Merdø var "Fødselshjelperske", og den unge Margit Stenberg Hansen, som holdt til i Christensens hus ved Tollboden sammen med sin mor og sine søsken, var "Butikkjomfru og husjomfru". Her ble det drevet butikk etter at skolevirksomheten ble flyttet til den nybygde skolen i Fram-Merdø. Flere kvinner hadde også nå skredderarbeid eller søm som hoved- eller biyrke. Anne Jacobine Thorstensen, enke etter Christen Toft Thorstensen, sydde linsøm. I tillegg fikk hun understøttelse. Marie Wroldsen var fremdeles "Skræddersyerske", styrmannskonen Josefine Andersen var "Kjolesyerske" og den unge landhandlerdatteren Inga Andrea Tønnessen var "Dameskrædderske,

Syerske”. Inga Andrea sin yngre søster, Kora Sofie, drev med strykning ved siden av hus-, fjøs- og gårdsarbeid. Disse søstrenes bestemor var Gjerta Johanne Tønnessen, som drev med skreddersøm i 1891, så her har nok ferdighetene gått i arv.

Kvinnenes ansvarsområde var hjemmet, familien, barna og husholdningen og også det daglige arbeidet med husdyr, gårdsarbeid og hjemmefiske. Deres arbeid skjuler seg ellers bak folketellingenes betegnelser som ”Husmoder” og ”Forsørget”. Enslige kvinner og enker som eide jord kunne få betegnelsen gårdbruker. Vertshusvertinnen midt på 1800-tallet skilte seg ut. Mot slutten av århundret ble også næringsvirksomheten til kvinnene i blant beskrevet, og det er skreddersøm som var det vanligste.

Theodor Christian Thorstensen
(1851-1916).

Foto utlånt av Anne-Lise Toft Eddie.

Skipperfamilien i neste generasjon. Anna Johanne (Arntsdatter) Olsen på Regevig gård på Tromøy med sine barn. Hennes mann Theodor Christian Thorstensen, sønn av Terje og Anne Marie Thorstensen var til sjøs som skipsfører. Fra venstre: Arna (1885-1971), mor Anna Johanne (1858-1934), Thyra (1880-1970), Lydia (1882-1969) og Terje Marius (1881-1960). Barna foran: Theodor (1894-2006) og Inga (1892-1969). Dette var ikke første gang det ble knyttet ekteskapelige forbindelser mellom Merdø og Regevig i denne familien. Anne Johannes far Arnt Gunerius Olsen (far: Jørgen Olsen) og hans søster Kirsten Marie Jørgensdatter var gift med et søskenpar fra Merdø; Johanne Jørgensdatter og Peder Jørgensen, barn av los Jørgen Jacobsen og Maren Helene Wrolds-datter.

Foto fra Aslaug Thorstensen/AAks.

Einar Nilsen (1908-1980) som konfirmant i begynnelsen av 1920-årene. Einar var sønnen til Peder og Louise Nilsen.

Foto: Fotograf ukjent. Foto fra Egil Michaelsen/AAks.

Hovedyrker fordelt på familier og hushold

For å vise ”styrkeforholdet” mellom de ulike familiene på øya, kan vi se på hovedpersonenes hovedyrke i hvert hushold. Det var familiens hovedforsørger eller hovedperson som definerte familiens status. ”Andre” er lærer, landhandler, fiskere, forsørgede og enker. Der en los- eller sjømannsenke var hovedperson, er de også definert som ”andre”.

Allerede i 1801 var det sjømannsfamiliene som dominerte på Merdø. De mange enkene fylte godt opp kategorien ”andre”. I 1865 var det både 11 losfamilier og 11 sjømannsfamilier. Alle losene var familiefedre, slik at dette var antall loser på øya, i motsetning til sjømennene, som var en langt mer sammensatt gruppe. Tollfamiliene var tre, som var antall tollere på øya og ”andre” var åtte. Ti år senere hadde familier med ”andre yrker” blitt ti. Skipper- og sjømannsfamiliene var gått sterkt tilbake fra 11 til seks. Tollfamiliene var fremdeles tre, og det var bare én losfamilie mindre enn i 1865.

I 1891 ser vi store endringer. Det var nå 13 sjømannsfamilier, en stor økning, og også 13 familier med ”andre yrker”. Losfamiliene var halvert, og det var to tollfamilier. I 1900 var befolkningen gått tilbake i antall, men antall hushold var bare ett mindre. Når det gjelder hvert husholds hovedpersons yrke, var gruppen ”andre” nå oppe i hele 15, mens det bare var sju sjømannsfamilier, fire losfamilier og to tollfamilier. Mange enker bidro til denne tendensen, og det har også kommet til noen nye yrker, som fiskehandler og stillinger ute på fyrene. Fire personer drev skipsrederi. I 1910 ser vi en liten økning i antall sjømannsfamilier, mens ”andre” hadde gått noe tilbake.

Sjømanns- og losfamiliene utgjorde flertallet av familiene i uthavna, men jo lenger fram i tid vi kommer, ble spesielt losfamiliene færre. Motsatt ble familiene med andre yrker stadig flere, med en liten tilbakegang i 1910. I flere perioder var det mange enker.

Hovedyrke til hovedpersonen i hvert hushold på Merdø 1801-1910						
	1801	1865	1875	1891	1900	1910
Sjømannsfamilier	10	11	6	13	7	10
Losfamilier	7	11	10	5	4	4
Tollfamilier	2	3	3	2	2	2
Familier med andre yrker, enker	6	8	10	13	15	11
Antall hushold	25	33	29	33	28	27
Kilde: Folketellingene						

Los Niels Pedersens hus 2010.
Niels Pedersen var sønn av los Peder Rasmussen, og han var gift med Berthe Margrethe Jacobsdatter, datter av los Jacob Jensen. Sønnen Peder Nilsen overtok dette huset.
Foto: Hilde L. Austarheim.

Oppsummering og avslutning

Folketallet på Merdø steg jevnt den første delen av 1800-tallet og holdt seg stabilt den andre halvdel på rundt 160 fast bosatte. Mot århundreskiftet og etter 1900 var det en begynnende tilbakegang, i takt med den generelle tilbakegangen i arendalsdistriktet.⁴³ Det var flest i de yngste årsklassene og få eldre. Fra 1910 ser vi så vidt starten på en moderne alderskurve med flere eldre, men antall barn var høyt også på dette tidspunktet. En liten bofast befolkning holdt seg helt til de siste tiårene av 1900-tallet.

Samfunnet på Merdø var preget av stor utflytting og moderat innflytting. Personer med fødested utenfor Tromø sogn eller Østre Moland varierte fra 16 % til 30 % av befolkningen, høyest andel i 1900. De fleste av dem som kom utenfra var fra nærliggende bygder og byer, også Holt og Fjære. Noen tjenestejenter og koner kom fra Kristiansand og Kongsberg, og ellers var enkelte fra indre bygder i Vest-Agder og Telemark. Det var også ett innslag fra Bergen og noen fra Kristiania. Tollstasjonen sørget for at det stadig kom nye folk utenfra, oftest fra byene lengre østpå; Halden, Stavern og Fredrikstad. Læreren og hans familie utgjorde et vesentlig innslag fra Vestlandet. Det utenlandske innslaget var helt ubetydelig i denne perioden.

I materialet som er gjennomgått kommer det også fram en del opplysninger om utvandring. Det er flest yngre, enslige personer som utvandret, men også ektepar lengre opp i årene. I flere tilfeller kommer det fram at det kan være deres foreldres eller barns død som kan være den utløsende årsak til utvandringen. Det var "Amerika" og California de fleste utvandret til, men andre steder var Nord-England/Skottland og Antwerpen. For enkelte var utvandringen mer bestemt av tidligere opphold til sjøs, slik at de kjente forholdene på forhånd.

Anne Jacobine Nielsdatter (1858-1914) var datter av los Niels Lars Pedersen og Berthe Margrethe Jacobsdatter. Hun giftet seg med Christen Toft Thorstensen (1855-1897) og ble tidlig enke.
Foto utlånt av Anne-Lise Toft Eddie.

Kanne og bolle fra porselensserviser som ble bestilt til Jacob Larssøn og Edel Nielsdatters forlovelse i 1778. Jacobs servise har svart navn og dekor og Edels er i rødt. AAM.M.0618 og 0632.

Skipper Jacob Larssøns kart over Lisboa på Merdøgaard. AM.0261. Foto: Karl Ragnar Gjertsen, AAKs.

Næringslivet på Merdø var i helt overveiende grad tilpasset de maritime ressurser. Den viktigste næringsveien var den som foregikk ombord i handelsflåten, slik det var i alle de små strandstedene langs kysten. Folk var dermed direkte avhengige av verdensøkonomien og markedssituasjonen. I 1875 var det hele ti skipper av 31 sjøfolk; men senere var det styrmennene eller de underordnede sjømennene som utgjorde flertallet av sjøfolkene. Nedgangen i rekruttering av skipper i uthavnene avspeiler overgangen fra de lokale partrederiene med skipperne som aktive eiere, til de nye, kapitalsterke rederiene, som eide flere dampskip. På slutten av 1800-tallet ble også sjømannsyrket endret. Overgangen til dampskip førte til lengre seilingssesonger og en kraftig nedbemanning. Sjøfolkene var likevel alltid den største yrkesgruppen på Merdø på hele 1800-tallet og inn på 1900-tallet.

Sjøfolkene var flere enn losene i antall, men vi kan likevel si at Merdø var "losenes øy". Mens sjøfolkene var borte i lange perioder, preget losene uthavnssamfunnet med sin viktige tilstedeværelse. De fleste av dem kom fra losfamilier med tilknytning til Merdø, og mange av dem sto i losyrket i en mannsalder. Losene var den nest største yrkesgruppen på Merdø helt til 1910, da fiskerne var like mange og faktisk flere, når vi regner med alle som drev med dette som tilleggsnæring. Den mest dramatiske tilbakegangen for losene på Merdø var fra 1875 til 1891, da antall faste losere gikk tilbake fra åtte til tre, kanskje som en følge av at losplikten for inngående fartøyer var blitt opphevet. Også tollerne, skipsrederne og de som drev med fraktfart, skipshandel og arbeidet på fyrene, hørte til i denne maritime yrkeskategorien.

Fra salen på Merdøgaard med kraftige 1700-talls farger. Interiør og tapet er fra huset var nytt. Skipperne som tjente seg opp formuer på 1700-tallet bygde seg opp formuer og store hus med interiører og detaljer i samsvar med siste mote ute i Europa. Listverket på døra tilsvarer det som ble laget i byborgernes hus i København etter brannen i 1728. Urkassen er hollandsk fra slutten av 1600-tallet og urverket er en "lantern clock" med bare én viser. Stolene med sivseter er fra Nord-Frankrike og er fra midten av 1800-tallet.

Foto: Karl Ragnar Gjertsen, AAKs.

De lokale ressursene var også viktige for å opprettholde livet i uthavna. Næringsstrukturen var i stor grad preget av mangesysleri; flere næringsveier som ble tilpasset årssyklusen og livets faser. Den vanligste yrkesveien var fra sjømann til los eller fisker. Det var også svært vanlig å ha flere yrker og inntektskilder samtidig. Viktige binæringer basert på lokale ressurser var jordbruk og fiske. For noen få var fiske hovednæring, og det var relativt mange som drev med fiske i 1875. Én familie virket som entreprenør og drev både kjøp, videreforedling, salg og eksport av fisk og profesjoniserte det rettighetsbelagte laksefisket. Fisket ble tilpasset årssyklusen, og en kunne også kompensere for dårlige inntekter ved å drive periodevis mer aktivt fiske. Den store økningen av fiskere og deltidsfiskere i 1910 kan være et uttrykk for at uthavna Merdø for alvor var blitt utkant og på vei nedover, både i folketall og aktivitet. Årene etter århundreskiftet var vanskelige og preget av utvandring. Mange, både eldre og unge, grep til fiske som en ressurs som kunne utnyttes når det var vanskelige tider. Samme utvikling var det i uthavna Lyngør, men den skiller seg fra uthavna Ny Hellesund, hvor utviklingen gikk mot færre og mer profesjonelle fiskere med større båter og dyrere utstyr.⁴⁴

Andre helt nødvendige yrker for et lokalsamfunn var skolelærer og etter hvert også landhandler. Allerede i 1801 ble det holdt omgangsskole på Merdø med egen "Skoleholder". Det er bare registrert tre mannlige håndverkere på Merdø i folketellingene; en lossønn som var seilmaker i 1875 og en maler og en snekker i 1910. Disse hadde sannsynligvis et større marked enn bare Merdø. På slutten av 1800-tallet var noen fra Merdø ansatt på Lille og Store Torungen fyr. Også fraktfart og skipsrederi var yrker på øya på denne tiden.

Reidar og Edith Vestheim ca 1920, barna til Ragnhild, født Haaland, og los Christian Juel Pedersen.
Foto: Fotograf ukjent. Foto fra Marit Drange/AAks.

Det var bare enslige kvinner som hadde gårdsbruk som hovednæring til og med 1900. De som drev jordbruk i tillegg til andre yrker, som ble gjort ved omtrent halvparten av husholdene, var i hovedsak skipsførerfamilier og tollfamilier, men også lærerfamilien og landhandlerfamilien. Enkelte enker var de mest aktive gårdbrukerne. Losfamiliene og spesielt fiskerfamiliene drev sjeldnere med jordbruk, men rundt 1900 hadde dette jevnet seg ut. På denne tiden var det et aktivt hagebruk på øya, og i 1910 var det tre menn som hadde gårdsbruk som sin første yrkesbetegnelse, men sammen med andre næringer som antakelig var like viktige. Jordbruk og husdyrhold ga et viktig tilskudd til familiens kosthold, og for noen, også litt kontanter eller byttevarer.

Ser vi på hovedpersonene i hvert hushold, var det flest sjømanns- og losfamilier i 1801 og 1865, mens kategorien ”andre” kommer sterkt allerede i 1875 og dominerer i 1891 og 1900. 1910 er det like mange ”andre” familier som sjømanns- og losfamilier. Både losene, tollerne og sjøfolkene var avhengige av et marked ute av skuter en kunne lose inn og ut, kontrollere, eller mønstre på. Ved omleggingen fra seilskip til damp- og motorskip var det losene i uthavnene som ble mest berørt på grunn av dampskipenes endrede teknologi og havneforhold. Tollstasjonen var en stabil arbeidsplass med tre ansatte i hele perioden. Både losere og tollere var viktige langt inn på 1900-tallet, men uthavnssamfunnets dager var forbi.

Kvinnene sto for husholdning, omsorg for barna og gårdsdrift, som gifte koner, enker, hjemmевærende døtre eller tjenestejenter. Sjømannskonene sto alene om ansvaret hjemme i lange perioder når mannen var til sjøs. Tjenestejentene var først og fremst hos familier med mange

Tonny Knudsen på fisketur i sjekta ved Merdø i 1930-årene. Tonny var gift med Trygve Knudsen på Tollboden. Fiske til eget bruk var noe alle drev med.
Foto fra Ivar Bollmann Pedersen/AAks.

barn og hos enslige eldre. De var flest i 1801 og holdt seg deretter på samme nivå utover på 1800-tallet. Antall hjemmевærende døtre steg fram mot 1875, sank framover mot 1900 med flere yrkesmuligheter for kvinner, mens antallet igjen steg i 1910. Den store økningen av voksne, hjemmевærende døtre i 1910 må kunne tolkes på samme måte som økningen av antall fiskere på samme tid; vanskelige tider preget av økonomisk stillstand, arbeidsledighet og utvandring. Flere av kvinnene på Merdø drev med håndverk innen tekstil. Her var også enkelte innslag av yrkesbetegnelser som vertshusvertinne og fødelshjelperske.

Store barneflokker var det vanlige, her som andre steder, og ingen grupper skilte seg ut. Det var stor barnedødelighet på slutten av 1800-tallet, spesielt i 1860-1880-årene. Enkelte familier ble rammet hardt. Mange av kvinnene ble enker i ung alder med forsørgeransvar for barn. For å klare seg utnyttet de mulighetene jordbruket kunne gi, de sendte sine unge gutter til sjøs, drev med søm og i ett tilfelle – drev vertshus. Flere unge enker flyttet tilbake til sine foreldre på Merdø. Gjengifte var også forholdsvis vanlig. I 1801 var det flere fattige enker. Etter hvert fikk enker understøttelse fra det offentlige eller fra understøttelseskasser. I folketellingene ellers er det ikke registrert fattige på Merdø på hele 1800-tallet, unntatt én enke som fikk fattigunderstøttelse i 1900. Det er flere eksempler på at foreldreløse barn ble tatt vare på, både hos

Merdø fotografert fra vest midt på 1930-tallet. Vi ser østre del av øya med Store og Lille Brekkvateret. I bakgrunnen Gjessøy og Tromøy. På dette bildet ser vi tydelig det åpne landskapet med uthus bak husene, hager og jorder innhegnet med steingjerder.

Foto: P.M. Danielsen. Utlånt av Christian Jensen.

Sigrid (Siri) Andersen (1852-1934) i huset sitt i Fram-Merdø omkring 1900. Vi ser et tidsriktig hjem med plysmøbler med puter i sofaen, malerier og lysekrone beskyttet av tyll. Sigrid kom fra Åseral som tjenestepike til Merdø og giftet seg med sønnen i huset, Hans Ellef Andersen (1822-1885), som var styrmann, skipsfører og fisker. Sigrid hadde også drevet fiske sammen med Hans Ellef. Hun ble enke 33 år gammel og drev aktivt jordbruk. Etter hvert ble hun forsørget av sønnene sine.

Foto fra Martin Solvang/AAks.

egne slektninger og hos andre på øya. De eldre utgjorde en mindre del av befolkningen. Var de eiere av eiendommen ble overgangen til den nye generasjonen ordnet gjennom føderådskontrakter hvor de eldre ble sikret forsørgelse. Enslige kunne også leie ut deler av huset sitt. Eldre menn trakk seg ofte tilbake fra sjøen eller fra losyrket og drev da med skipsrederi, fiske eller arbeid på fyr. Eldre, enslige kvinner uten eiendom eller formue, ble gjerne underholdt av sine slektninger mot at de hjalp til med barnestell og husholdning.

Ser vi på familiene som giftet seg og slo seg ned på Merdø i den siste halvdel av 1800-tallet og noe framover, var det noe over halvparten som giftet seg med folk som kom utenfra Merdø. I den grad vi kan se yrket til fedrene ved giftermål, kan vi også se et visst mønster i familiestrukturen. Losene og deres barn giftet seg med barn av losere, men også i utpreget grad med sjøfolk og skippere og deres barn. Mange lossøner ble sjømenn. Sjømennenes barn giftet seg med personer fra alle yrkesgrupper, men det er en tendens at skipperdøtrene giftet seg med styrmenn eller skippere. Lærerne og ansatte i tollvesenet kom gjerne til Merdø etter at de hadde stiftet familie, men noen fant også sin ektefelle

På en tram ca. 1907. Fra venstre Christen Andersen (1878-1960) og Hans Ellef Steffensen Andersen (1882-1939), sønner av Sigrig Andersen. Til høyre kanskje broren Jørgen eller Berg.

Foto fra Martin Solvang/AAks.

på øya. De fleste av deres barn giftet seg med folk utenfra. Ser vi på hvem som var faddere i barnedåp, ser vi mye omgang mellom alle de ulike yrkesgruppene på 1800-tallet.

Det er flere eksempler på familiestrukturer utenom den vanlige kjernefamilien og tregenerasjonsfamilien med de eldre på føderåd på Merdø. Hensikten var å ivareta forsørgelse og omsorg for barn og eldre og å utnytte de eksisterende boligene for de unge. Unge ektepar slo seg ofte ned i foreldrenes hus i en periode, og voksne, ugifte ble boende hjemme hos foreldrene eller i barndomshjemmet hos gifte søsken. "Søskenkollektivet" på østre Merdø er et eksempel på at søsken hjalp hverandre og sammen utfylte familiens funksjoner innen forsørgelse og husholdning.⁴⁵ Et annet eksempel er to søsken, som begge sto uten sin ektefelle, hvor søsteren flyttet til sin bror med barnet sitt og var "pleiemoder" for hans barn. Vi ser også at flere hadde sine gamle foreldre boende hos seg, og mange av disse var også fra steder utenfra.

Mens tollbetjentene og tjenestejentene som oftest kom utenfra, kom losene gjerne fra lokalsamfunnet. Losyrket gikk ofte "i arv" fra far til sønn. Losene måtte kjenne farvannet godt og ble lært opp fra de var

Sigrig Andersen med sine barnebarn fra Amerika.

Foto fra Per Steffensen/AAks.

Søndagstur på Gravene i 1920-årene. Søndag ettermiddag pyntet damene på øya seg og gikk tur. De som bodde på den østre siden av øya gikk på Grønnenvold, og de som bodde på den vestre siden, gikk på Gravene. Fra venstre: Ruth Haaland, Ingrid Haaland (gift Dahl), Sofie Kristine Haaland, Ragnhild Pedersen (født Haaland), og hennes døtre Solveig og Edith. I bakgrunnen ses mange andre som er ute på tur. Kvinnene organiserte også sosialt samvær gjennom kvinneforeninger. Foto fra Marit Drange/AAks.

barn. Et svært spesielt trekk ved losfamiliene er den utpregede interne familiestrukturen. Losfamiliene var inngiftet i hverandre i flere slektsledd. Dette er også kjent fra andre steder langs kysten.

Kilder

Aust-Agder kulturhistoriske senter:

Personalia-arkivet, bl.a. udatert manuskript av Sven Christian Knudsen om Merdø.
Lokalia-arkivet – Tromøy, Merdø, boks 208-211, bl.a. utskifting av gården Merdø 1833.
Arkiv nr. 18/1980.
Fotoarkivet.
Fartøysarkivet.
Kopi av Landskatten 1821-1828.

Aviser:

Agderposten.

Statsarkivet i Kristiansand:

Folketellingen 1875.

Riksarkivet:

Folketellingen 1891.

Digitalarkivet:

Folketellingen 1865, 1900 og 1910.
Kirkebøker og panteregistre.

Privat kildemateriale:

Fra Anne Grethe Stokke, Arendal:
Astrid Sylvia Merdem (født Mikkelsen): Mærdø-minner.
Også trykt i *Agderposten* 21/10 1963.

Fra Per Steffensen, Oslo:

Bernt G. Bielke: Anene til Hans Ellef Steffensen Andersen fra Merdø ved Arendal 24/8-1882 – 4/4-1939 og Jenny Marie Johnsen fra Svelvik 30/11-1887 – 19/10-1937.

Fra Anne-Lise Toft Eddie, Vesterøy:
Slektsopptegnelser.

Utrykt litteratur:

Fritzner, Nini (1983). *Lyngør – lokalsamfunn eller fritidsby*. Magistergradsavhandling i etnologi, UiO, Institutt for folkelivsgranskning.

Kloster, Johan H. (1975). *Sjømann – fisker – bonde : en sjøbruksstudie fra Hidra i Vest-Agder*. Magistergradsavhandling i etnologi, UiO, Institutt for folkelivsgranskning.

Sørensen, Bjarne (1983). *Uthavn, loshavn og tollstasjon : en studie i uthavnssamfunnet Ny Hellesund på 1800-tallet*. Hovedfagsoppgave i historie, UiB.

Litteratur:

Austarheim, Hilde L. (2011). Menneskene på Merdø på 1800-tallet. I: *Aust-Agder Arv 2011 : årbok for Aust-Agder kulturhistoriske senter*. Arendal, 108-185.

Bakka, Dag (2010). *Sjøfart : skogen, vinden og havet*. [Staubø], Flosta historielag.

Dannevig, Hartvig W. (1975). Fiske- og redskapsutviklingen på Sørlandet. I: *Aust Agder Arv : årbok for Aust-Agder-Museet og Aust-Agder-Arkivet*. Arendal. 1973-1974: 5-180.

Fiskaa, H.M. og H. Falck Myckland (red.) (1956). *Norges bebyggelse. Sørlike seksjon. Herredsbindet for Aust-Agder*. Oslo, Norsk faglitteratur.

Gjertsen, Karl Ragnar (2007). Barbu - egen kommune fra 1878 til 1902. I: *Sånn var det*. Arendal, Arendal Historielag. 13: 17-42.

Hamran, Ulf (1985). *I sørlandsbuset : hus, interiør og inventar 1650-1910*. Oslo, Huitfeldt.

Helland, Amund (1904). *Topografisk-statistisk beskrivelse over Nedenes Amt. Første del. Den almindelige del*. Kristiania, Aschehoug.

Hundstad, Dag: *Sørlandske uthavnssamfunn – rendyrkede sjøfartskulturer*. Særtrykk av Sjøfartshistorisk årbok 2004. Bergen, Bergen sjøfartsmuseum.

Kirkedam, Ulrik S. (red.). (1994). *Torungenes historie : Lille Torungen fyr gjennom 150 år, samt Sandvigoddens fyrs historie*. Arendal, Hisøy historielag.

Knudsen, Jacob Darre (1979). *Litt av Tromøys historie*. Tromøy.

Landgraff, J. (1882). *Grimstadslegter*. Grimstad.

Lie, Jonas (1874). Losen og hans hustru. I: *Samlede verker*. Oslo, Gyldendal. Bind 1(1961).

Liestøl, Tarjei og Torleif Eiken (1976). *Åseral : gard og att*. [Åseral], Åseral bygdesogemnd.

Rosenvinge, Øyvind (2011). Befolkningsutviklingen i Arendalsområdet. I: *Sånn var det*. Arendal, Arendal historielag. 17: 119-123.

Rudolfsen, R.M. (1947). *Flekkerøya i eldre og nyere tid : naturforhold, historie samt slektsregistre med personallistorie*. Kristiansand.

Taraldsen, Kristen m. fl. (2002). *Havsøy – Arendals vugge*. Arendal, Hisøy historielag.

Tønnessen, Kjeld (1989). *Toldvesenets utvikling på Agderkysten : (fra ca. 1300 til ca. 1930)*. Kristiansand.

Rettelser til ”Menneskene på Merdø på 1800-tallet” i Aust-Agder-Arv 2011:

Side 118, siste linje: Jacobine Jacobsdatter, skal være: Jacobine Jørgensdatter. Side 135 bildetekst, 7. linje: Amalie, skal være: Ditlevine. Side 141 nederste bildetekst: omkring 1922, skal være: siste del av 1940-årene, og Anne Grethe Mikkelsen, skal være: Anne Grethe Merdem. Side 143, 3. avsnitt: Hans Martin Sørensen (1860-1933), skal være: (1862-1933). Side 165, 3. avsnitt: Da Anne Marie døde ble hun omtalt som ”Toldenke”, noe som skulle tyde på at Torsten var i tolletaten, skal være: Da Anne døde ble hun omtalt som ”Folgenke”, dvs. enke som nyter føderåd (forsørgelse). (Hennes mann Torsten var ikke i tolletaten. Han druknet i 1820, som matros). Note 153: fullriggeren, skal være: skonnertskipet. Note 269: Han døde til sjøs, skal være: Han døde hjemme på Merdø. Side 166, 1. avsnitt: mens den eldste datteren var gift, skal være: mens den eldste datteren var ute. (Hun giftet seg først i 1876).

Noter

- 1 Det gamle systemet for innkreving av skatt baserte seg på gårdens antatte avkastning, og ble brukt i matrikkelen som mål på eiendommens størrelse og verdi. 12 kalveskinn utgjorde en hud og fire huder en helgård.
- 2 Folketallet på Merdø i 1910 på 133 personer er beregnet etter søk i Digitalarkivet på ”Merdø” (124 personer) og ”Bakke” (9 personer = familien til Carl S. Pedersen).
- 3 Tjenestejentene, som er nevnt tidligere, var dels fra Kristiansand, dels fra Øyestad. Fra Øyestad kom også los Elling Mikkelsens kone, Mette, enken Anne Marie Thorstensen, los Henrik Christensen, los Halvor S. Olsens kone, Barbra Rasmusdatter, Gustav M. Frichs kone, Regine Dorthea og deres datter, daglønner Niels Jensens kone, Anne Serine Nielsdatter og deres eldste datter. I huset til denne familien losjerte Oline Nilsdatter, som var fra Lillesand. Fiskeren Hans Martin Hansen var fra Vestre Moland (Høvåg) og han hadde en datter som var født i Øyestad. Tollbetjent Johan Anfindsen var fra Fredriksvern (Stavern) og hans kone, Hanne, var fra Porsgrunn. To av barna deres var født i Fredriksvern. Sjømannen Johannes Johannessen og los Peder S. Jacobsens kone, Karen Torine Jacobsdatter, kom fra Larvik. Fire var født i Arendal; styrmann Jens Skjoldberg, los Jens T. Tønnessens kone, Barbra Dorthea, født Just og en datter av rorskaren Niels Olsen. Niels Olsen selv og konen Ingeborg kom fra Holt. Skipperen Jørgen Boy var fra Grimstad. Rorskaren Job Frich kom fra Bergen og hans kone Maren Kirstine Gulbrandsdatter Mengsel, var fra Kristiansand. Det var bare én som var født utenfor Norge, og det var sjømannen Johan August Pettersen, som var født i Sverige.
- 4 Fire kom fra Hisøy, én fra Barbu, tre fra Arendal og én fra Holt.
- 5 Tre personer kom fra Høvåg, to fra Kristiansand/Oddernes og én fra Åseral.
- 6 Seks personer kom fra Hisøy, tre fra Fjære, to fra Arendal, én fra Barbu og én fra Holt. Vestover kom to fra Høvåg, to fra Kristiansand /Oddernes, én fra Åseral og to fra Vanse.
- 7 De som kom utenfra var stort sett de samme som før, unntatt den nye tollbetjentfamilien som var født bl.a. i Sandøkedal og Skåtøy.
- 8 Kilde: Fartøysarkivet boks 22-24.
- 9 Foreldre: Los Tønnes Aanonsen og Inger Jensdatter.
- 10 Far: Peder Christensen på Merdø.
- 11 Tønnessen 1989: 59.
- 12 Se også Landgraff 1892: 213.

- 13 "Rorskarlsklassen" opprettet i 1776 i flg. Tønnesen 1989: 110.
14 Tønnesen 1989: 54.
15 ibid. 1989: 111 og 113.
16 Foreldre: Los Tønnes Aanonsen og Inger Jensdatter.
17 Her skrevet Ingebretsen.
18 For familiesammenheng, se Austarheim 2011: 160f og 164-165.
19 Tønnesen 1989: 136.
20 Også fiske med landnot etter makrell, sild og brisling var begrenset til eiendomsrettigheter.
21 Dannevig 1975: 61f.
22 ibid: 105 og Helland 1904: 29.
23 Dannevig 1975: 21.
24 Helland 1904: 294.
25 Kutterne var utviklet i England og hadde klyverbom og stor rigg med gaffelseil, toppseil og to-tre forseil. De hadde et skarpt skrog med rett baug og utoverliggende hekk. Kutterne ble brukt til dorging, drivgarnsfiske og tråling, og mange kuttere ble innkjøpt brukt fra England. Kilde: Bakka 2010: 207f.
26 Opplysninger fra Grethe Just.
27 Minstemålet for hummer var på 21 cm, senere 22 cm.
28 Se Austarheim 2011: 136-139.
29 Bidevind er seilas med vinden fra skrå forfra (for om tvers), fra nederlandsk *bij de wind*.
30 Gammel skyld i 1838 var 1 13/16 skinn av gården Merdøs totale skyld på 6 skinn. "Merdøgaard" er ikke brukt som navn i kildene.
31 De som *ikke* drev jordbruk i følge tellingen var fisker- og sjømannsfamilien Hansen på østre Merdø, fisker- og tidligere skipsfører Gustav Jobsen i Fram-Merdø og flere vestover; losenke Berthe Margrethe Pedersen, styrmann Theodor Michaelsen, styrmannsenke Amalie Just, styrmannsenke Anne Thorstensen (enke etter Christen Toft Thorstensen), los Rikard Hansen og styrmann Peder Just Tønnesen, det vil si både fisker-, sjømanns- og losfamilier. Losfamilien Mikkelsen på Nabben og styrmann og fisker Søren M. Andersen holdt bare høns. Hans datter og svigersønn, Josefine og Isak Andersen, som holdt til i Fredrik Jobsens gamle hus i Fram-Merdø, holdt også høns og hadde frukthage. Det samme gjaldt los Carl S. Pedersen, men her hadde de i tillegg kjøkkenhage. Slik var det også hos tollbetjent Oskar Holt i Tollboden.
32 Hovedyrke = det som er nevnt først. I virkeligheten kan biyrkene ha vært like viktige.
33 Jeg nevner bare fødestedet når det er utenfor "Østre Moland", som Merdø var en del av.
34 Opplysning fra Jørgen Kristian Olsen, Arendal.
35 Ugift kvinne som nyter forsørgelse på en gård eller eiendom.
36 "Thomine Birgitte" var født 10. juni 1826, foreldre: Matros Osmund Andersen og Torborg Olsdatter Rævesand. Tomine Bergitte døde som ugift tjenestepike på Merdø 4. november 1902.
37 Elise Jensdatter var 26 år i 1865 og var født i Østre Moland. Sannsynligvis var hun født 24. august 1839, og foreldrene var styrmann Jens Svendsen og Anne Christine Svendsdatter i Regevig.
38 Dersom Tomine begynte i sin tjeneste på Merdøgaard, var dette i Anne og Thomas Jensens tid.
39 "Trine Matilde" var født 21. april 1872, foreldre: skipsfører Ole Tobias Lorentzen og Hanne Petronelle Kristiansen på Havsøen. Karoline Tobine ("Lina") Kristiansen, senere tjenestepike på Merdø, var en av fadderne.
40 Laura Kristine var født 9. oktober 1873 i Høvåg, foreldre: Matros Lorentz Martinius Hansen (født 1833 i Høvåg, død 1910) og Kirsten Jacobsdatter Agerøen (1844-1884), datter av los Jacob Didriksen på Havsøy, som igjen stammet fra Merdø. Se fotografier av Laura Kristine i Taraldsen m. fl. 2002: 91, 95 og 98.
41 Se Austarheim 2009: 73f.
42 Dannevig 1975: 48 og 154.
43 Se Rosenvinge 2011: 121.
44 I flg. Fritzner 1983: 32 og Sørensen 1983.
45 Se Austarheim 2011: 112-113.